

Negyedik rész 1780–1792

IDEOLOGIA ÉS MOZGALOM

Major Gergely bukása részben már annak az új szellemnek a következménye volt, amelyet az 1765 óta Mária Teréziával együtt kormányzó József anyja halála után a Habsburg monarchiában bevezetett. A király a tőle megszokott kíméletlenséggel állította félre azt a személyt, Major Gergelyt, aki az ő terveinek véghezvitelére már nem látszott alkalmasnak. Uralkodásának (1780–1790) természetesen nemcsak ily csekély személyi változás volt a következménye az erdélyi románságra nézve. Korszakalkotó államátalakító tevékenysége rendkívüli hatást tett a fejlődőben levő román értelmiségi rétegre és minden eddigi lépésnél nagyobbat lendített a román nacionalizmus kialakulási folyamatán, de – mint látni fogjuk – hatalmas hatást tett magára a köznépre is. A fejlődés kicsúcsosodása négy tényben szemlélhető világosan: 1. A világi elem előnyomul az egyházi mellé; 2. a nemzetiség felülkerekedik a felekezeti szemponton; 3. a nemzeti ideológia fejlesztését az első román tudósok és irodalmárok nyelvészeti és történelmi kutatásaikkal tudatosan kezdik munkálni és 4. megjelenik az első nagyobb szabású erdélyi román politikai mozgalom. A két román egyház nagyjából kialakítja az 1848-ig terjedő korszak fő formáit.

I. Az egyházi értelmiség sorsa

A sors különös akarása, hogy a római száműzött Klein életének utolsó esztendeiben ugyanattól a felkelő csillagtól, a római királytól várta a kegyelmet, hogy szülőföldjére visszatérhessen meghalni,¹ mint amelyik felé a balázsfalvi szerzetesek jó reményekkel eltelve tekintettek: Mária Terézia társuralkodójától.² Mintha előre tudták volna, hogy másfél évtized múlva a románság nagy jötevője válik belőle. József felvilágosult gondolkodásmódjáról a románok bécsi tanulmányaik alatt és a közvélemény hatása alatt igen korán meggyőződtek és valószínűleg tudomásuk volt József bánsági utazásáról (1768) is, amelyen szánalommal volt alkalma meggyőződni a románság alacsony sorsáról és sötét műveletlenségéről.³ A görög katolikus értelmiség egyébként is a dinasztiától várta a politikai segítséget,⁴ így elképzelhető, hogy II. József trónralépését kedvező előjelnek tekintette. Major Gergely a saját, a görög katolikus nép pedig püspöke személyében érezte meg József szabadító hatalmát. A püspök híve lett az új rendszernek és még végrendeletében is barátságosan emlékezett meg róla,⁵ holott ő és egyháza elég sokat veszített intézkedései folytán. Az új püspök, a csak harmadik helyen jelölt Babb (Bob) János természetesen szintén híve volt az uralkodónak, akinek kegye a püspöki székre emelte.⁶

Babb püspöki kinevezése az új, felvilágosult rendszer következménye volt. Darabant Ignác és Aron Jakab képességei és érdemei magasan felette állottak a Babbéinak, csak hogy az 1781. december 22-i resolutio a bazilitákat eredeti rendeltetésükre, a kolostori életre és az ifjúság nevelésére rendelte és kiszorította a magasabb egyházi hivatalokból. Babbnak csak annyi volt az érdeme, hogy világi pap volt.⁷ Volt azonban az ügynek a román papságban gyökerező oka is, mely végered-

ményben azonos forrásból táplálkozott, mint a gubernium egyházi bizottságának véleményezése: a terjedő felvilágosult gondolkodásból. Az a körülmény, hogy József eltörölte a szerzetesrendek nagy részét, kapóra jött a görög katolikus világi papságnak, mely már régóta irigységgel szemlélte a bazilita szerzetesek szinte határtalan uralmát az egyház kormányzásában. Babb fiatalabb korában bazilita novícius volt, de nem tett fogadalmat és idejének javarészét később gazdasági tevékenységgel töltötte. Teológiai tanulmányokat érett férfikorában kezdett végezni Nagyszombatban, mint Major püspök alumnausa, érthető tehát, hogy inkább a világi papsággal értett egyet. Püspökségének elején még Major is a bazilitákat részesítette előnyben, vikáriusa pedig mindig bazilita volt (László Ph., majd Darabant I.), a hátszegi vikáriátus élére előbb Aron Jakabot, majd Fiszkuti Sándort, a fogarasi élére Darabantot, a szilágysági élére Ládai Ágostont (csupa bazilita) helyezte.⁸ A bécsi alumnusokat azonban kifejezetten világi papságra nevelték, a püspök köteles volt őket mint világi papokat elhelyezni és erről számot adni. Csakhogy az unitus papságnak az egész század folyamán legégetőbb kérdése anyagi ellátatlansága volt. Az egyház kezdetleges szervezete nem volt képes a papok számára megfelelő anyagi megélhetést nyújtani, a nép szegénysége is nagy akadály volt; az államhatalom pedig féltékenyen őrködött, nehogy az egyházi terhek túlságosan igénybe vegyék az adófizetők képességét. A tanultság a fiatal végzett papjelöltek részére nem jelentett megfelelő társadalmi emelkedést is, mert hiányzott az életszínvonal emelésének főfeltétele, az anyagi ellátottság, míg ugyanakkor társadalmi és anyagi igényei műveltségével együttemben alaposan megnövekedtek. Hazatérve Bécsből, Budáról, Egerből a végzett fiatal pap súlyos választás előtt állt: vagy vállalta a falusi papság alacsony életszínvonalát, a nyomort, az éhség elkerülése végett vállalt parasztmunkát, vagy hátat fordított a papi pályának és a világi életben próbált elhelyezkedni. Sokan megunva az

erdélyi állapotokat, más egyházmegyében, különösen a váradi-ban próbáltak elhelyezkedni. A helyzet láttára az ifjúság sem szívesen készült a papi pályára.⁹ Ungur Péter és Nemes László 1780-ban befejezve tanulmányaikat a Sancta Barbarában, a következő folytatólagos két esztendőre a többi erdélyi végzettek módjára továbbképzésük előmozdítására 75-75 forint segílyt kaptak. A püspök megírta nekik, hogy nem tudja őket elhelyezni, mire ezek a kancelláriától kérték eltartásukat. Arra hivatkoztak, hogy még az előző évben végzettek sincsenek elhelyezve, a 75 forintból pedig képtelenek fenntartani magukat. Ha kénytelenek elparasztosodni, kárba vesz a rájuk fordított sok kiadás és amit a nép művelésére megtanultak, hamarosan feledésbe fog menni. Elparasztosodni pedig sem nem akarnak, sem nem tudnak, mint akik életük java részét tanulmányokban töltötték. Kérik az uralkodót, hogy míg a parókiák anyagi ellátását intézményesen nem rendezik, utaljon ki segílyt számukra, hogy az Úr szőlőjében tevékenykedhessenek.¹⁰ A kancellária nem értette meg, hogy a püspök nem képes elhelyezni papjait, holott nem sokan végeznek Bécsben. Mária Terézia még személyesen felhívta Major figyelmét arra, hogy a Sancta Barbarában végzett papokat a többiekkel szemben részesítse előnyben.¹¹ Majornak sikerült eleinte a tanár- és paphiányon segítenie, de az imént kifejtet helyzet miatt Babb idejében ismét elapadtak a papságra készülők sorai. Lassankint még az alapítványi helyeket sem sikerült betölteni Balászfalván, a tanulók szegénységük miatt kénytelenek voltak idő előtt megszakítani tanulmányaikat, ezért különösen a felsőbb osztályokban hiány mutatkozott.¹² Az anyagiak hiánya a papság tudatlanságban maradására vezet, ezért a probléma mindenekelőtt: a papság rendszeres anyagi ellátása; enélkül az unió nem képes a románságot a sötét tudatlanságból kiemelni.¹³ A kormányhatóságok már évtizedek óta foglalkoztak ezzel a kérdéssel, de sohasem tudták megoldani, főképpen a román papok számának túlságosan nagy volta miatt, akiknek ellátása

a kincstárat túlságosan megerőltette volna. Bécsi tartózkodása alatt Babb is felvetette a papság dotálásának kérdését. Megoldása szerint négyféle lehet: 1. Stólajövedelem; 2. decima, vagy decima quartája; 3. földbirtok juttatása és 4. rendszeres fizetés.¹⁴ A hatóságok szinte állandóan foglalkozta a kérdéssel¹⁵, megoldása azonban nem sikerült.¹⁶ Közben a Major idejében nagyobb lendülettel megindult külföldi papképzés eredményeképpen mind nagyobb és nagyobb lett a tanult papok száma,¹⁷ de sokan otthagyják a papi pályát, „weilen sie in selben keine Aussicht zu einer standmässigen Versorgung haben.”¹⁸

A tanult papokat a püspök igyekezet esperességhez vagy jobb egyházközséghez juttatni, de ezzel a kérdés méregfogát nem lehetett kihúzni, mert a jövedelem így sem volt arányban a jogos igényekkel. Babb 1785. március 15-én kimutatásban hozta a gubernium vallásügyi bizottságának tudomására a tanult papság helyzetét és kérte, hogy ezek számára szakíttassék ki valami a balázsfalvi szeminárium betöltetlen helyeinek (14) jövedelméből mindaddig, amíg a görög katolikus papság dotálásának kérdése tető alá kerül, de a megoldás most is elmarad. A felsorolt ellátatlan tanult papok névsora¹⁹ figyelmet érdemel, mert közülük nem egy tevékeny résztvevője lesz a 90-es évek román politikai mozgalmainak. Tíz esperes közül 1 Kolozsváron tanult (Méhési Ábrahám, Szamosújvár), 9 Bécsben (Kajan Demeter, Marosvásárhely,²⁰ Halmagi János, Fogaras; Nemes László, Tasnád; Ungur Péter, Szántó; Szabó József, Verespatak; Andrika László, Szamosudvarhely; Bran Simon, Kapnikbánya; Para János, Naszód és Pap Mihály, Ebesfalva Erzsébetváros). A paróhus lelkészek közül Nemes Tivadar (Aranykút) Kolozsvárt, Timár Mihály (Balázsfalva) és Ferentzi Gábor (Abrudbánya) Bécsben végezték tanulmányaikat. De e 13 mellett más 8 tanulmányai befejezéséhez közeledő teológus (3 bécsi, 3 balázsfalvai és 2 budai) szemlélté nyugtalansággal jövőjét.²¹ Természetesen rajtuk kívül is vol-

tak még elégedetlenek, úgyhogy a világi papság soraiban kialakult egy nyugtalan, sorsán javítani akaró forradalmi hajlamú elem. A benne felhalmozódó társadalmi feszítőerő lassankint nemzeti szervezkedésre vezette és a 90-es évek elején politikai mozgalomban igyekezett robbanó energiáinak levezetést találni.

József a bécsi központi görög katolikus szemináriumot előbb Egerben, majd 1786-ban Lembergben helyezte el.²² Az átrendezéssel kapcsolatban a két Pazmaneumbeli román hallgatót Babb kérésére áttették a központi szemináriumba,²³ úgyhogy az erdélyi teológusok ezentúl egységes ösztöndíjat élveztek. Közben tervbe volt véve a balázsfalvi filozófiai és teológiai tanulmány Kolozsvárra, sőt Pestre való áthelyezése is, de végül is az uralkodó Lemberg mellett döntött. Itt az eddigi 30 alapítványi helytel szemben 34 állt a románok rendelkezésére.²⁴ Képesített jelöltek híján Babb 1786 novemberében Fiszkuti Sándor volt szemináriumi prefektus vezetése alatt mindössze 6 alumnust küldött Lembergbe. Ilyen körülmények közt a balázsfalvi filozófiai és teológiai tanulmányt már a hallgatók hiánya miatt sem lehetett volna tovább fenntartani.²⁵ A szemináriumok központosítása a balázsfalvi iskola főiskolává növekedését, ami Major idejében kialakulóban volt, megakadályozta.

Ismerjük a román alumnusok egyikének feljegyzéseit a lebergi szemináriumról, elragadtatással szólt róla, Európa legkitűnőbb egyetemének tartotta és akkora szabadságot tapasztalt az előadásokban, „mintha csak Athénben lett volna.” Szerinte mintegy 40 román ifjú tanult Lembergben a teológiai karon.²⁶

A balázsfalvai szerzetesség hanyatlása a kor szellemének következménye volt. Bab volt az első világi papból lett görög katolikus püspök Klein óta. Érdekes, hogy megválasztásának fő támogatói az imént ismertetett elégedetlen rétegből kerültek ki, Ungur, Nemes, Kajan, Fiszkuti Sándor,²⁷ (aki hátszegi vikárius is volt) és Para, (a későbbi vikárius), de leginkább

Szalcsvai István, a Sancta Barbara szeminárium ephemerusa, aki Bécsben igyekezett Babb kinevezését előmozdítani és Erdélyben izgatott mellette.²⁸ Szalcsvai Babbot, a világi papot támogatta a két szerzetesjelölttel szemben.²⁹ Babb személyében a szerzetesellenes irányzat győzött és megpecsételte a balázsfalvi kolostor sorsát, lassú halódásra ítélte. Az új püspök nem vett föl több noviciust, 1784-ben még 11 szerzetes volt a kolostorban, 1794-ben 5, 1804-ben csak 3 magatehetetlen agastyán.³⁰ Magatartásának oka nem felvilágosult gondolkodásmódja, sem anyagi érdeke (ugyanis a kolostor javait 1781-től a püspök kormányozta és köteles volt minden szerzetesnek évente 200 forintot fizetni),³¹ hanem maga II. József, aki eltította újabb novíciusok felvételét, az így megmaradó alapítványi összeget azonban nem hagyta meg a püspöknek, hanem a fundus religiosushoz csatoltatta.³² A kolostorban a régi fegyelmetlen életmód, a püspök és a szerzetesek összezőrdülései, a felvilágosult szabadosság még inkább elfajult, úgyhogy Babb kénytelen volt a kormány támogatását kölcsönkérni tekintélye alátámasztására.³³

A görög katolikus egyház életében kiemelkedőbb mozzanat volt a papok számának korlátozása, amit 1785, 1786 és 1787-ben rendeltek el,³⁴ s az radnai vikáriátus felállítása 1787-ben, amelyet Para János naszódí esperessel töltöttek be évi 300 forint fizetéssel a vallási alap terhére.³⁵ Ezzel lezárult az 1775-ben felvetett beszercei görög katolikus püspökség tervének sorsa,³⁶ amelyet különösen a püspökségre törő Darabant szorgalmazott, aki akkor az erős brassói ortodoxia ellen irányított fogarasi vikáriátust kapta.³⁷ Közben a vallási hódítások kora József alatt lejárt, de a fogarasi püspökség nagy egyház-kormányzati és missziós kérdése: a túl nagy terület és lélekszám a vikáriátusok felállításával egyelőre megnyugtató megoldást nyert. Vessünk most egy rövid pillantást az egész század legjelentősebb vallásügyi intézkedésére, II. József türelmi rendeletére és általában magatartására a románok iránt.

II. II. József és az erdélyi románság

József doktrinér újításai, a régi rendi világot sarkaiból kiforgató felvilágosult, központosító, egységesítő kormány-rendszere, egész tevékenységének sajátos levegője rendkívül hatást tett a primitív formái közt élő, nagyjából ösztönös jelenségekben mutatkozó erdélyi román nacionalizmusra. Az idealista lendületében századok munkáját egy lélegzetre megvalósítani akaró király rendeletei azt a világot rengették meg eresztékeiben, amely Erdélyben a román társadalom politikai érvényesülésének útjában állott. A román értelmiség törekvése főként a négy vallás és három nemzet rendszerének kibővítését célozta a román natióval, de való tény, hogy ezt Erdélyben a rendektől el nem érhetett; ezért a román politikai gondolkodásban mind nagyobb szerepet kezdett játszani az uralkodó, a „bonus Patronus” kegyébe vetett bizodalom és – mint többször meggyőződhattünk róla – nem mindig hiába. Az uralkodói kegy volt a forrása a XVIII. században a román közösség felemelésére és kiművelésére irányuló minden fontosabb kezdeményezésnek. A Pazmaneum és a Sancta Barbara román növendékei a bécsi közhírből fogták fel az első ígéretes jeleit a társuralkodó majdani tevékenységének. A papjelöltek mellett világi alumnusok neveivel is találkozunk a különféle császári alapítványokban, még ortodoxok is akadnak köztük – néha még ki is emelik ezt a tényt –, mint a már többször említett Mardsinay Dániel esetében.³⁸ Csak hajszálrepedések ezek a régi berendezés alapszövedékében, de a jövő ékes ígéretei is, a szerencsésen ösztöndíjhoz jutott román nemes ifjak pedig mohó igyekvéssel kísérik meg elérni a bevett nemzetek fiainak kijáró közhivatali állásokat. A nemzeti ideológia hordozóit, az egyházi és világi értelmiség kisszámú, de fokról-fokra gyarapodó rétegét jótéteményszerűen érte II. József merész kísérlete a

Habsburg birodalom átalakítására. Nem a megfogható tényekben érvényesült a jozefinizmus jótékony hatása, hanem a lelkekre tett ébresztő hatásában. A „másnak” a megvillogtatása a román képzelet előtt csírákat rejtett el és erőteljes fejlődésnek indította a nacionalista gondolkodást. Ezért erre az évtizedre a román szellemiség fejlődésének korszakos tettei esnek.

Az első nagyjelentőségű esemény, a románság nemzeté válásában komoly kihatásokat eredményező türelmi rendelet volt (1781. október 13.), amely a katolikus valláshoz hozzászámolt görög katolikusságra közvetlenül sokkal kevesebb hatást gyakorolt, mint az addig csak megtűrt ortodoxiára. Száz család kimutatása esetében a gubernium, vitás esetben a kancellária döntése adja meg az ortodox gyülekezet alapítására és a templomépítésre az engedélyt.³⁹

A rendelet és a gyakorlat között természetesen nagy volt a különbség, de az ortodoxia most már nemcsak a kormányhatóságok ideiglenes megtűrésétől várhatta vallásgyakorlatának tiszteletben tartását, hanem az uralkodó kifejezett akaratától is. Teljes vallásegyenlőségről azonban nincsen szó, az ortodox vallásra térés elé a rendelet komoly akadályokat állít, sőt az 1782. augusztus 20-i rendelet, mely az unió és az ortodoxia viszonyában döntő jelentőségű, a gyakorlatban szinte lehetlenné teszi.⁴⁰ József nem volt közömbös az egyházzal szemben, nem volt hitetlen, de nem is vakbuzgó. Elképzelésében egyébként nincs teljes vallásegyenlőség, az uralkodó vallása a többivel szemben elsőséget élvez.⁴¹ Mint katolikus vallás, az unió is előnyben részesül. Közvetve az erdélyi türelmi rendelet mégis ártalmára volt az uniónak, mert belőle a köznép a disuniálás teljes szabadságát olvasta ki és Dél-Erdély mesterségesen görög katolikusnak megtartott vidékein, különösen az I. román határvérszék területén, Hátszeg vidékén és Fogarasban⁴² jeladásnak vette az uniónak való hátat fordításra. Külön rendeletben kellett kihangsúlyozni, hogy az uniót csak a 6 hetes görög katolikus oktatás után lehetséges otthagyni.⁴³ Az a körül-

mény, hogy a türelmi rendelet végrehajtásával kapcsolatban többszörösen felhívták a figyelmet a felekezetek kölcsönös tiszteletben tartására, abban az Erdélyben, ahol a valláskülönbség legtöbbször nemzetiségi különbséget is jelentett, nem volt hatás nélkül az ortodox románság felbátorítására.⁴⁴

Ha már az ortodoxoknak szabad vallásgyakorlatot szánt Erdélyben, akkor József méltányosnak találta, hogy saját kezdeményezésére püspököt állítson élükre.⁴⁵ Putnik Mózes karlovici metropolitától „per privatas” jelöltetett három alkalmas egyént,⁴⁶ akik közül Kirillovics Sophronius sisarovaci (Szerém-ség) archimandritát nevezte ki a karlovici metropolita joghatósága alá, de csak „in spiritualibus” és az illír jogok Erdélyre való kiterjesztése nélkül.⁴⁷ Figyelemreméltó, hogy József személyesen lépett közbe, hogy rendeleteiben a „schismaticus” szót a kancellária a „non Unitus”-szal cserélje fel.⁴⁸ II. József nagy hálára kötelezte el az erdélyi ortodoxokat, hogy az 1768 óta árva püspöki széket újra betöltötték. Szerb püspököt adott nekik, de még ekkor a nemzeti püspök nem volt igénye az ortodoxoknak sem.⁴⁹ Kirillovicsban az uralkodó hűséges kiszolgálóját találta meg, aki hűségesküjében elsősorban a Domus Austriaca szolgálatára szegődött el⁵⁰ és körleveleit csak a tartományi kormányzások engedélyével adhatta ki.⁵¹ József megengedte Kirillovicsnak, hogy püspöki székhelyét a kormány közvetlen közelébe, Szebenbe helyezze át.⁵² Halála után (1788. November) a bezdini (temesvári egyházm.) archimandritát Adamovics Gerasimust nevezte ki a király 1789. május 25-én.⁵³

Az ortodox püspökség helyreállítása és jogainak elismerése politikai szempontból igen jelentős tény volt, mert ettől kezdve az ortodox egyház feje a görög katolikus mellett felléphetett a románság érdekeinek és törekvéseinek védelmében és támogatásában, amire hamarosan sor került.

II. József államkonceptiója nemcsak a felekezetek iránti, hanem a nemzetiségek iránti türelmet is magában foglalta.

Helyesebben, az „egy állam – egy nemzet” tételét vallotta; az államnemzetben belül a népi különbözőségek tovább is fennmaradhattak, de a politikai huzakodásoknak és civakodásoknak véget akart vetni. Doktrinér és mechanikus látásmódja nem engedte meg, hogy belehatoljon a nemzetiség lelki háttérébe, érzelmi világába, amelyet racionalista módszerrel sem teljesen megérteni, sem kormányozni nem lehet. Hitte, hogy rendeleteivel megszünteti a nemzetiségi gyűlöletet, amelyet utazásai közben sűrűn megtapasztalhatott. Erdélyben megszüntette a három nemzet és négy vallás rendszerét, közigazgatóságilag átszervezte az országot, kimondta a szász-román concivilitást, a hivatalviselést nemzetiségtől és vallástól függetlenné tette, a nemességet adófizetésre kötelezte, a jobbágyok személyes függését megszüntette és hivatalos nyelvvé a németet tette. József hitte, hogy gyökeres reformjai hamarosan át fogják gyúrni Erdély népeit valami államnemzetté, össze is fognak házasodni.⁵⁴ Hitte, hogy a nemzet név eltörlése eltünteti a nemzet valóságát is, mert nem az élő, hanem csak az alkotmányos natiót ismerte.⁵⁵ Nem ismerte az anyanyelv és a nemzetiség mély összefüggését sem, azért bízott benne, hogy az egységesített műnemzet német nyelvvé válhatik a politikai életben anélkül, hogy a mindennapi élete anyanyelvi gyakorlatát elhagyná.⁵⁶ A nemzetek közti egyenlőséget a valóságban nem mindig alkalmazta teljes mértékben, a közhivatalok betöltésénél a magyarok, székelyek és szászok egyenlő figyelembevételét hangsúlyozta, a románokról azonban hallgatott.⁵⁷ A németnyelvű szászokat mégis jobban kedvelte a többinél, Hunyad, Zaránd és Fejér megyék fő- és alispánjait közülük szeretné kineveztetni.⁵⁸ Különösen a szász patríciusok támogatására számított, akiket ingyen magyar nemességgel kívánt el látni.⁵⁹

Azt nem lehet mondani, hogy József a románokat, akiket a humanista tétel értelmében Erdély legrégebb lakóinak tartott,⁶⁰ valami különleges rokonszenvvel vette volna körül. In-

kább szájalmat érzett irántuk, mint akik a műveltségnek és a felvilágosodásnak még olyan alacsony fokán álltak. A közhivatalokban való felhasználásukat, mint fentebb láttuk, valószínűleg azért nem vette számításba, mert utazásai közben⁶¹ a népet törzsi primitívségben és műveletlenségben találta, vékony értelmiségi rétegről aligha volt fogalma.⁶²

József különösen két szempontból foglalkozott közelebbről az erdélyi románokkal: 1. kiművelésük és 2. a Horia-féle parasztlázadás szempontjából.

III.

Az erdélyi román közoktatás kezdetei

Az erdélyi románságnak rendszeresen megszervezett iskolái nem voltak, a papok csekély tudásukat kolostorokban vagy tekintélyesebb papoktól szerezték. Csak igen csekély töredékük tanult valamennyit a katolikus és protestáns iskolákban. Természetesen szellemi színvonaluk rendkívül alacsony volt.⁶³ A nép oktatása úgyszólván egyáltalán nem létezett. Az iskolák hiányának következménye a legsötétebb tudatlanság, babonáság, eldurvultság, az erkölcs elferdülése, hajlam a lopásra és a kóbor életre, nem kevéssé kétségbetette az utazó és a néppel közvetlen kapcsolatba kerülő Józsefet.⁶⁴ A megoldást egészen felvilágosult szellemben ugyanabban látja, mint az új görög katolikus püspök: a nép iskoláztatásában és a papság kiművelésében.⁶⁵

A jezsuita rend ellen Európa-szerte növekedő ellenszenv és a rendnek sok országban történt feloszlása alkalmat adott még Mária Terézia idejében a felvilágosodás népnevelési eszményének, az általános népoktatásnak a megszervezésére a Habsburg birodalomban is. A királynő 1773-ban rászánta magát a rend felosztására országaiban, vagyont pedig a katolikus iskoláztatás céljait szolgáló tanulmányi alappá alakította át.

Az új tanulmányi rend, a Ratio Educationis (1777) céljává tűzte ki, hogy „minden nemzet” – köztük a román is – „el legyen látva saját népiskoláival”, amelyben saját anyanyelve mellett megismerheti az országos nyelvet, a németet.⁶⁶

II. József a nevelést már nem egyházi, hanem világi, állami feladatnak tekintette. A tanulmányi alapot egyszerűen állami tőkének nyilvánította, amelyet az állam kincstára iskolai vagy más szükségleteire egyaránt felhasználhat. A közoktatást ellenben az állam feltétel nélküli kötelességként fogta fel. Ha az állam egységes, akkor a nevelésnek, az iskolának is egységes rendűnek és egységes nyelvűnek kell lennie. Az iskola célja többé nem annyira istenfélő embereket, hanem jó katonákat, adófizetőket, egyszóval állampolgárokat nevelni. A hangsúly azért a népnevelésen és nem az egyetemeken és a középiskolákon van. Az ideális szempontokat jórészt hasznossági elvek váltják fel.⁶⁷ Természetesen a felekezeti és rendi akadályok többé nem gátolhatják az iskolába járást; annak inkább az anyagiak.

Mária Terézia is figyelemmel kísérte a románok iskoláztatásának nehéz és anyagiak híján egyelőre megvalósíthatatlan kérdését, 1768. Október 24-én elrendelte többek közt Fogarason is egy görög katolikus román iskola felállítását, de ez még 1776-ban sem kezdhetette meg működését.⁶⁸ Major Gergely jelzi, hogy mihelyt az új tanítási módszernek megfelelő tankönyveket is kap, tüstént lefordíttatja és bevezeteti őket.⁶⁹ A normális iskolák számára a kormányzat által a Bánságban románra lefordított ABC-s könyveket és táblákat a kancellária megküldte a gubernium számára.⁷⁰ Balázsfalván 1777-ben megjelent egy egészen primitív román ABC-s könyv,⁷¹ még teljesen függetlenül az új nevelési rendszertől, Bécsben pedig ugyanakkor egy ABC-s könyv és egy számtankönyv.⁷² Az új rendszernek megfelelő tankönyveket jórészt Sinkai György szerkesztette: egy ABC-s könyvet a balázsfalvi iskola számára latin, magyar, német és román nyelven és egy másikat a többi

erdélyi román iskola számára kizárólag román nyelven cirill betűkkel; egy katekizmust (1783), amely talán Kotore katekizmusával (1756–57) van összefüggésben; egy bevezetést az aritmetikába (Indreptare cătră Aritmetică 1785) s egy nagyszerű latin nyelvkönyvet (Prima Principia Latinae Grammatices ad usum Scholarum Valachico-Nationalium 1783).⁷³ Egészen primitív, iskolának valójában nem is nevezhető képződmények már régebben is léteztek, különösen Fogarasban és a Székelyföld környékén.⁷⁴ Valóságos népiskolák létesítésének rengeteg és súlyos akadálya volt, nem voltak sem épületek, sem képzett tanítók, sem pénzügyi alap. A kormányzat komolyan gondolt a román falusi iskolák felállítására, de egyelőre kénytelen volt a román ifjúságnak a magyar és német iskolákba való utalásával megelégedni.⁷⁵ Balázsfalván 1738 óta működött triviális iskola,⁷⁶ gimnázium pedig 1754 óta. Az új rendszer bevezetésekor az elemi iskoláknak német normális iskolává (tanítóképzővé) való átalakítása volt tervbe véve, de a rendeletek ellenére Mártonffy József, a nationalis iskolák erdélyi főigazgatója 1780. augusztus 12-én még azt jelentette, hogy megvalósítására egyetlen lépés sem történt. Tanítóul Fiszkuti Sándor volt kijelölve, aki előző évben Nagyszebenben meg is tanulta az új módszert, de a balázsfalvi elemi iskolai tanítóságot a bécsi egyetem volt hallgatója magához méltatlan feladatnak tartotta és inkább Besztercére ment paróhusnak.⁷⁷ Éppen ekkor jelentős átalakítás és építkezés folyt Balázsfalván,⁷⁸ de Major sem az iskola számára helyiséget, se a tanító számára természetben segílyt nem volt hajlandó ígérni. Mintha a balázsfalviak meg akarták volna akadályozni a német iskola felállítását. Mártonffy pedig arra gondolt, hogy vagy a baziliták tanítsanak németül, vagy irányítsák a román ifjúságot más, német iskolák felé. Major elzárkózó magatartásában a román nyelvi érzékenység első jeleit szemlélhetjük, ugyanis az iskolák iránti értetlenséggel egyáltalán nem vádolható, inkább sok jelét adta az ellenkezőjének.⁷⁹ A jozefin rendszer nyelvi kiter-

jeszkedése felébreszti a románságban is az anyanyelv iránti tudatos ragaszkodást, ugyanúgy, mint a magyarságban, annál is inkább, hogy 1782-ben a baziliták közül egyetlen egy sem tudott németül.⁸⁰ Bécsi tartózkodása idején Babb püspök egy terjedelmes tervezetet nyújtott be az udvarhoz a papság dotálásának és a nép kiművelésének megoldására. Nem térhetve ki az érdekes írás részleteire, csak annyit említünk meg, hogy ebben Babb nem kevésbé buzgó román nacionalistának mutatta meg magát, mint felvilágosodott gondolkodónak,⁸¹ úgyhogy igazat kell adnunk annak az újabb irányzatnak, amely igyekszik Babbot mint román nacionalistát a régebbi megrovó ítéletekkel szemben rehabilitálni.⁸²

Az erdélyi románok kiművelésében természetesen a falusi iskoláknak jutott a főszerep. A triviális, vagy ahogyan ekkor nevezni kezdték, nemzeti iskolák állapota Erdély-szerte nyomorúságos volt.⁸³ Görögkatolikus román iskolák 1782-ben úgyszólván csak a határőrvidéken voltak: Naszódon, Monoron, Orláton, Vajdarécsén, Hátszegen, Tövisen és Dobrán.⁸⁴ A mindenütt általános tanítóhiány leküzdésére Nagyszebenben a normális iskolában működött egy nyári tanfolyam, eleinte a németek és magyarok céljaira,⁸⁵ később, 1786-tól kezdve Eustatievici Demeter vezetése alatt az ortodox románok számára is.⁸⁶ A Fundus Scholarum Nationalium elég csekély összeggel segítette a görög katolikus iskolákat, mindössze 600 forinttal, amit Darabant vikárius is kevésnek minősített 12 iskola felállítására, mire a gubernium felvilágosította, hogy az összeg nem épületek emelésére, hanem 12 tanító fizetésére van szánva.⁸⁷ Az 1782-ben létesülő balázsfalvi normális iskola igazgatója és katekétája Sinkai György lett, aki fizetését a püspöktől kapta, két tanítója pedig összesen 150 forintot a nacionális iskolák alapjából, azonkívül még természetbelieket is (gabonát, tűzelőfát) a püspöktől. A két tanító a tanfolyamot végzett és németül tudó Popp János és Kolthor Sámuel voltak.⁸⁸ Az iskola olyan népes volt, hogy Mártonffy utasítására a tanulókat két

osztályra választották szét és az iskolát főiskolának (schola principalis) nyilvánították.⁸⁹ Sinkai, aki – mint egy előző fejezetben láttuk – Bécsben tanulta meg az új iskolai módszert, a legalkalmasabb személynek bizonyult a jozefin iskolarendszer bevezetésére, 1782-től kezdve mint az összes erdélyi görög katolikus iskolák igazgatója, 300 forintos fizetéssel működött oly sikerrel, hogy 12 évi szolgálata után a vezetése alatt létesített iskolák száma – saját kijelentése szerint – megközelítette a háromszázat.⁹⁰

A felvilágosodott iskolapolitika természetesen nem tett felekezeti különbséget az erdélyi románok közt, ezért az ortodox nacionalis iskolák felállítását is tervbe vette. A hajlandóság eleitől fogva megvolt erre,⁹¹ a lehetőség már sokkal kevésbé. Molnár János, a híres ortodox szemorvos, aki egy ideig mint tanító működött az I. román határőrezred valamelyik iskolájában, írja, hogy „dieser Erziehungs-Plan hatt in Siebenbürgen keinen Vortgang, er strandet auf die Menge der Klippen der Armuth”. Csak az segítene a helyzeten és szelídhethetné meg a nyers nép ellenkezését, ha a tanítók állami fizetést kapnának.⁹² A kormányzések komolyan vették a kérdést és ha egyelőre nem is tudták kedvezően megoldani, Molnárnak sikerült a figyelmet a román iskoláztatás kérdésére ráterelni.⁹³ A guberniumhoz benyújtott tervezetében Molnár 70 iskola felállítását ajánlja. Brukenthal gubernátor II. Józsefhez intézett felterjesztésében rámutatott, hogy amilyen üdvös dolog a román falusi ifjúság iskoláztatása, éppolyan nehéz a megvalósítása. A 12 tanító számára engedélyezett évi 600 forint a katolikus célokra szánt iskolaalapból való. A türelmi rendelet óta az ortodoxok számára meg van engedve az iskolaalapítás. Jó volna, ha a többi nemzetek példájára a románok is állítanának triviális iskolákat.⁹⁴ Nikitics Gedeon püspök 1785. november 4-én írott beszámolója szerint Brassó, Fogaras, Freck, Resinár, Szeben külvárosa, Gyulafehérvár és Szászváros rendelkeznek ortodox román iskolával, de Zalatnán, Abrudbányán, Tordán

és még más helyeken is fel kellene állítani ilyeneket. Az iskolák igazgatójául Molnárt vagy Eustatieviciet ajánlotta,⁹⁵ a király 1786. február 22-én utóbbit ki is nevezte.⁹⁶ Az ortodox tanítók segélye a nacionális alapból 1790. november 1-ig 852 forint volt.⁹⁷

Az erdélyi népiskolák megszervezésére 1784-ben került sor.⁹⁸ A tankönyvek természetesen az osztrák minták lettek kétnyelvű, párhuzamos német-román szöveggel,⁹⁹ mint pl. A „Nothwendiges Handbuch für Schulmeister der wallachischen nicht unirten Trivial-Schulen in den Kais. Königl. Erblanden”¹⁰⁰ és egy kis katekizmus.¹⁰¹ Hasonló célú volt a papok oktatására szolgáló „Preotia sau îndreptarea preotilor” is.¹⁰² Csak természetes, hogy ezek a kiadványok mind dicsőítették az iskolábarát királyt, az utóbb említett pedig jó illatú, viruló liliomhoz hasonlítja az örömet, amelyet a román nyelv „felvilágosítására” szolgáló iskolák felállítása okozott. A középiskolákban erőteljesen folyt a németesítés és az uralkodó elrendelte, hogy ezekbe a német nyelv beírása nélkül senki fel nem vehető.¹⁰³

A jozefinizmus így egyengette a román nép útját a nyugati műveltség felé. Ez eddig a legjelentősebb lépés, mely immár nemcsak a nemesi rétegnek, hanem a jobbágysorsú népnek is módot nyújtott a művelődésre és mind szélesebb és szélesebb néprészek energiáit engedte beleömlni a nemzeteszmét hordozó értelmiség sorai közé.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy a még tanulatlan, nyers népből milyen hatást váltott ki a jozefin-korszak új levegője.

IV.

A román köznép. Horia lázadása

Az erdélyi román köznép a század egész folyamán közösségi érzését főképpen a vallásban, az ortodoxiában élte ki. Mint közösség mindig valami vallási cél érdekében jelentkezett.

Meglepő ez, ha arra gondolunk, hogy a román nép túlnyomó része társadalmilag és gazdaságilag elnyomott és kizsákmányolt jobbágy volt, amelynek helyzetét nagyjából az 1514-ben behozott röghöz kötöttség és a személyi függés fejezte ki, mégis szociális jellegű mozgolódásáról alig tapasztalunk valamit. Az XVIII. század első felének erdélyi jobbágyviszonyai nem voltak valami kedvezőek, a birtokos osztály nyomása nagy teherrel nehezedett a jobbágyság vállára. A rendezetlen és embertelen úrbéri viszonyok megreformálását, az érdekelt rendiségnek érthetően kevés öröme, a központi kormányzat kezdte sürgetni, nem annyira emberieségből, mint sokkal inkább pénzügyi, termelési, népesedési, katonai, sőt politikai érdekből. A felvilágosult abszolútizmus népvédő politikája szembeállította az államhatalmat a saját érdekeit védő rendiséggel. Így azután a nép, melynek kívánságai a robot enyhítése, az örökös földhöz kötöttség megszüntetése és jogainak gyarapítása voltak, egyre nehezebben viselte az igát és megsegítését mindinkább az államtól kezdte várni.¹⁰⁴ A jobbágyság helyzete a 60-as és 70-es években folyton romlott, úgyhogy II. József trónra lépésekor Erdély-szerre izgatott volt a köznép kedélye.¹⁰⁵ A kizsákmányolásban egyaránt kivette a részét a nemesség, a szászság, sőt a kamarai birtokokon maga a kincstár is. Az urbarium rendezésére irányuló törekvések 1769-ben a „Bizonyos Punctumok” nevű ideiglenes szabályzat kihirdetésére vezettek,¹⁰⁶ a végleges szabályzat elkészítését pedig Mária Terézia a szász Brukenthal Sámuelről, erdélyi kancellártól, majd 1774-től gubernátortól várta. Sajnos, Brukenthal a szász nemzeti érdekek védelmében, az érdekelt rendek hallgatólagos egyetértésével, úgy elhalogatta a megoldást az udvar sürgetésével szemben, hogy József trónra lépéséig semmi lényeges nem történt.¹⁰⁷

Ilyen körülmények közt jelenik meg az erdélyi románság első nagyobb szabású szociális követelésű népmozgalma 1784-ben az ú.n. Hória-lázadás. A lázadás hatalmába kerítette Alsófehér, Hunyad, Zaránd, Torda, Kolozs megyék egyes részeit,

sőt hatása még ezeken túl is kisugárzott. Mindössze két hónapig tartott, de ezalatt a lázongó tömeg kirabolta és felégette a magyar birtokosok kúriáit, leöldöste a nemesek egy részét, sőt a tűz már-már egész Erdélyre készült áttérjedni. Végül a hadsereg elnyomta a zendülést, három fővezérét, Horiát, Kloskát és Krisánt pedig elfogta. A két elsőt Gyulafehérváron büntetésből kerékbe törték (1785), a harmadik felakasztotta magát a börtönben.

A pusztító hatású lázadás jellegét vizsgálva megállapítható, hogy a szociális helyzetnek terheit nem bíró nép elkeseredésének ösztönös, kitervezetlen kirobbanásával van dolgunk. Az erdélyi román népet egyébként a század eleje óta a kurucmozgalmak, aztán az ellenállás az uniós törekvésekkel szemben, a határőrezredek megszervezésével kapcsolatos zavargások, úgyszólván állandóan nyugtalanságban tartották. Különösen nagy volt a Móc föld lakosainak elégedetlensége, akik vidékük viszonylagos túlnépesedése miatt¹⁰⁸ képtelenek voltak a rájuk rótt terheket viselni, különösen a zalatnai kincstári uradalomban, mely már Sophronius mozgalmának is központja volt. E viharzóna kincstári jobbágynak terhei 1715-től 1783-ig az eredetinek négyszeresére emelkedtek, amiből sok összetűzés támadt az uradalom tisztviselőivel, különösen 1778-tól kezdve. Egy Nicola Ursu nevű albaki ember, akit másképpen Horiának neveztek el, négy ízben is járt kérvényeikkel Bécsben (1779, 1780, 1782 és 1784-ben) és három ízben nyert kihallgatást Józseftől. Ezalatt történt, hogy a katonai hatóságok az uralkodó és a gubernium tudta nélkül a határőrezredek esetleges továbbfejlesztése céljából kísérletképpen összeírárták azokat a falvakat, amelyek hajlandók volnának a katonáskodásra. A falusiak tömegesen iratkoztak fel, de azt hitték, hogy ezzel felszabadultak a jobbágyság alól és megtagadták a terhek további viselését. Amire Brukenthal gubernátor kihirdette, hogy az összeírás törvénytelen, eddig 5 vármegyében 81 községet írtak össze és az izgalom nemhogy csökkent volna, sőt

inkább fokozódott. A Bécsből hazatérő Horia a császár barátságos magatartását félreértve, izgató tevékenységbe kezdett. A lázadás október végén ütött ki és rohamos terjedését a hadsereg különös magatartásának köszönhetné, vonakodva szembeszállni a lázongókkal, ami azt a látszatot keltette, hogy a császár csakugyan a nemesek ellensége, ahogyan Horia állította. Szavainak nagyobb hitelül, akárcsak annakidején Ecsellői Popa Iuon és Sophronius, hamis császári oklevelet és egy állítólag Józseftől kapott aranykeresztet mutatott a parasztoknak. József eleinte jelentéktelen összetűzést látott a zendülésben, de amikor az önvédelemről gondoskodni kényszerülő nemesség általános felkelést rendelt el és hajtott végre, ő is belátta a cselekvés szükségét és fegyveres közbelépésre utasította a hadsereget, ami hamarosan véget vetett a lázadásnak.¹⁰⁹

A Horia-lázadás jellegéről és céljáról a szakirodalomban sok vita folyt. A túlzó nacionalista román szerzők (Densusianu, Lupas, Beu) vezetőikben nemzetiségi harcosokat látnak, akik a románok politikai uralmát akarják megvalósítani Erdély földjén. Densusianu különösen mindenekfelett politikai mozgalmat, nemzetiségi szabadságharcot lát benne, a dákoromán néphagyomány és a románok ősisége alapján.¹¹⁰ A forradalom alanyának ismerete már önmagában kizárja a dákoromán tan szerepét. A tan mint hagyomány nem maradt fenn és ha ismeretes lett volna, csak a humanista irodalomból szűrődhetett volna le valamilyen úton, amire már Sophronius idejében is láttunk példát. Azok a tanúságok, amelyekre a román szerzők hivatkoznak, nem a dákoromán tanra, hanem a román népi tudatra és a magyar nemességgel való szembenállásra bizonyító erejűek. Kendi Sándor, Horiának 8 napon keresztül titkárja, 1785. január 5-én írásban azt vallotta, hogy „egyetlen és legfőbb szándékuk van, hogy a magyarokat Erdély nagyfejedelemségből eltávolítsák és ők maguk uralkodjanak”.¹¹¹ A Gyulafehérvár megtámadására készülődő parasztok szerint (1784.

szeptember 13.) az ország nem a magyaroké, hanem a románoké.¹¹² Amit Tordán mondott volna egy román ember, hogy „feljött az oláhok csillaga, a magyarok menjenek Scythiába, mivel ők régebb lakosai e hazának”¹¹³ nyilvánvalóan magán hordja az értelmiség köréből való leszállásnak a bélyegét. A décsei Popa Costannak mondta Aranyosszéken az inkafalvi görög katolikus esperes, Popa Treila, hogy „a magyarok az országban rövid idő múlva mind egy lábba odalesznek, mert ugyanis a magyarok mesterkedtek azon, hogy az oláhokon uralkodhassanak; erősen fel is kaptak volt, de most az oláhok ugyan talpon állanak, úgy hogy a magyaroknak nyakakat az oláhok már talpak alá kapták... 4-5 nap múlva meglátjuk, mi dolog történik az országban a magyarokon, mert ő most jött Balázsfalváról a püspök úrtól, ahová is az esperesek mind összegyűltek volt. A közben nekem ezt is mondta, hogy Bécsben (Bécsbe) már írtak a dologról s a választ várják is a magyaroktól és minden meglátja 3-4 nap múlva a magyarokat mi fogja követni”.¹¹⁴

Ezek és más hasonló tanúságtételek mutatják, hogy a román nép közszellemében 1761 óta jelentős változások történtek. A legszembetűnőbb a társadalmi elem előtérbe lépése a vallási tényező mellett, amely Sophronius idejében még szinte egyedüli volt. Ami a nyilatkozatokból a dákoromán gondolatra mutat, az szórványos leszivárgása a román értelmiségi réteg nagy latinságélményének, mely élménynek a régi római nép létezéséről tudomással sem bíró, tökéletesen műveletlen pór-nép körében hatásra nem igen lehetett reménye. A magyarokkal szemben nyilvánított hatalmi tervek gyökere nem politikai, hanem társadalmi.¹¹⁵ Ahol minden jobbágy román és úgyszólván minden birtokos magyar, a társadalmi és a nemzetiségi kategóriák tartalma összekeverődik, a társadalmi osztályok nevét a népnevek helyettesítik. Hasonló keverődés mutatkozik a vallások és a nemzetiségek közt is. A római katolikus vallás a román paraszt számára német vallás, a kálvinista magyar,

az ortodox román. Ismerve a megelőző korszak román nemzetfogalmát, melynek legfőbb megkülönböztető jele az ortodox vallás (még ha unitus formában is), akkor megértjük, hogy a nép célkitűzése nem lehet nemzetiségi és politikai, hanem elsősorban társadalmi és vallási. A nemzetfogalom alakulása nem ismeri az ugrásokat a fejlődésben, a román nemzetfogalom uralkodó vallásmagja akkor is élő, amikor a paraszt magát mint román állítja szembe a magyar nemessel. Horia és társai nem román államot akarnak Erdélyből csinálni, hanem azt akarják, hogy az a föld, amelyet művelnek, legyen az övéké, munkájuk gyümölcsét ne a földesúr, hanem ők maguk élvezhessék. A paraszttömeg nem rendelkezett az államalapításnak vagy a kormányzásnak a legelemibb feltételeivel sem. Vezetői Horia, Kloska, Krisán írástudatlan parasztemberek, akiknek ösztönös reakciói azonosak a tömegéivel.¹¹⁶ Ezeknek az embereknek nem lehet más célja, mint ami az ő megszokott életüket tölti ki megjavított tartalommal: a föld szabad birtoklása. Azt látták, hogy akié a föld, azé a hatalom. Akarták a földet és úgy gondolták, hogy akkor övék lesz a hatalom. A fok, amelyen a román a Horia lázadásban a magyarhoz viszonyul, a népi ösztön foka. A népnek nincsenek világos fogalmai sem a románság kiterjedéséről, sem múltjáról, törekvései nem is lehetnek mások, mint a mindennapi kenyér és a vallás törekvései. A vallás, mint a románság kritériuma megmutatkozik abban is, hogy a lázadók lelkiismeretfurdalás nélkül rombolják szét a kálvinista és római katolikus templomok berendezését és ölik meg papjaikat, de a megölt nemesek életben maradt asszonyait és leányait, sőt a zsidókat is megkereszteltetik pópáikkal és román emberekhez adják őket kényszerházasságba, ezzel mintegy románokká téve őket.¹¹⁷ Az ortodox – unitus ellentét a zendülésben elül,¹¹⁸ a főszólamot egészen az ortodoxia viszi. Bizonyos azonban, hogy a román jobbágy felfelé törekvése és szembenállása a magyar nemessel még akkor is nemzetiségi kihatású jelenség, ha a mozgalom indítóoka nem nemzetiségi,

hanem társadalmi. Társadalmi magatartása az a mag, melyből öntudatosodása fejlődhetik ki majd, amikor az értelmiség nemzetiségi öntudata lassankint köreibe is elérkezik. Ez az idő 1784-ben még igen messze volt.

A magyar-román ellentét okát mind az uralkodó,¹¹⁹ mind a magyar nemesség¹²⁰ a népi és vallási gyűlöletben keresi. A nemesek a gyűlölet szítóinak a pópákat tekintik, ezek tüzelik a népet a magyarság kiirtására. Fő céljuk a magyar nemzet és a bevett nemzetek kiirtása, hogy ezáltal az országot „egy másik hatalom” kezére juttassák. Utalnak a nemesek arra a biztatásra, amelyet a parasztok a kormányzattól kaptak: rájöttek arra, hogy „ha a tömeg vétkezik, senkit sem büntetnek meg”. A papság elhitheti a néppel, hogy az uralkodó gyűlöli a nemeseket és ezzel felelőtlen cselekedetekre ingerli őket.¹²¹ A nemeseknek ebben igazuk volt, a parasztság számíthatott és számított is József felvilágosult és doktriner pártfogására, sőt a hadsereg éppen az uralkodó felfogását ismerve nem védte meg a nemességet a zendülők dühétől és engedte kiterjeszteni a tűzvészt. Ebből a szempontból joggal tekinthetjük József működését a Horia-mozgalom egyik közvetett okának.¹²² József nem ösztönösen, hanem elvei miatt nem kedvelte a magyarságot, helyesebben a nemességet és amikor a jelentéktelennek látszó mozgalom fénye a külföldre is elért és valóságos forradalommmá vált, sőt külpolitikai terveit is komolyan veszélyeztette,¹²³ erélyesen fellépett az állam rendjét veszélyeztető „fickó”,¹²⁴ „gonosz szellemek” és „zendülők” mozgalma ellen.¹²⁵

A Horia-lázadás tisztán népi mozgalom volt, a románság más rétegeinek, a nemességnek és a művelt papságnak részvétele nélkül. Igaz ugyan, hogy a zendülés megszervezésében, vezetésében és lebonyolításában a papságnak igen nagy része volt, de csak az alsóbb papságnak,¹²⁶ melynek sorsa, különösen a kérdéses ortodox többségű vidéken, lényegében semmit sem különbözött a köznép sorsától, a türelmi rendelet pedig igazán nem adott kenyeret a kezébe. A felsőbb papság és a püspökök

állításuknál fogva sem pártolhatták a mozgalmat, de nem is akarták. Ellenkezőleg, hathatósan hozzájárultak lecsendesítéséhez, mint az új ortodox püspök Nikitics, aki mindjárt hivatalba lépésekor csitítja a felajzott kedélyű népet körlevelében (1784. július 12.), egy másikban pedig később óva inti a népet Horiától, „a rebellisek főnökétől, aki nem szűnik meg gonoszakat cselekedni és hazudni, ami Isten és a Császár és a törvény és az egyház és a püspöki áldás ellen való”.¹²⁷ Szolgálatait a kormány 1.000 forinttal jutalmazta meg.¹²⁸ De Babb balázsfalvi, Petrovics aradi és Popovics verseci püspökök is részt vettek a nép lecsendesítésében.¹²⁹ Adamovics József abrudbányai esperes Horia fiának elfogatásáért 30 arany, a lupsai románok ugyanezért 70 arany jutalomban részesültek, sok pap hasonló érdemekért rendszeres évjáradékban részesült.¹³⁰ A román nemesség távol tartotta magát a mozgalomtól, sőt élesen elítélte embertelenségeit, mint Monorai János, a csergői görög katolikus pap nemrégiben kiadott történelmi művében.¹³¹ A korabeli román nacionalizmus egyik legkiválóbb alakja, Klein Sámuel „átkozott embereknek” nevezi Horiát, Kloskát és Krisánt, „akik tönkre akarták tenni a nemességet”.¹³² Az ortodox értelmiség legkiemelkedőbb tagja, Molnár János szemorvos, aki csak később szerez nemességet, maga is közvetít a felkelők és a kormány közt, Koszta István guberniumi titkár szintén részt vesz a zendülés körüli vizsgálatban. Kétségtelen tény, a parasztek érdekeivel csak a parasztek azonosítják magukat, a nemzetiséget hordozó értelmiség nem lát semmi alkalmat Horia lázadásában a nemzetiségi érdekek előmozdítására. (Densusianu még párhuzamot vont Klein Ince és Horia közt.) A lázadók is a társadalmi különbséget nézik, nem a nemzetiséget, s ha román nemes kerül útjukba, azt sem kímélik meg.¹³³ Horia lázadásában a románok mellett szórványosan szász és magyar jobbágyok is részt vettek; ahol a felkelés áradata elvonult, a jobbágyok mind vele sodródtak. Alsófehér megyében Berve, Gergelyfája, Vingárd, Kisküküllőben Szancsal

szász jobbágysai csatlakoztak hozzá,¹³⁴ Toroczkószentgyörgyön a többségben lévő magyar jobbágyok is belekeverednek a pusztításba,¹³⁵ a tordamegyei Pókában nemcsak a román, hanem a magyar jobbágyok is fenyegetően viselkedtek a nemességgel szemben.¹³⁶ Torda vármegye több magyar jobbágyot el is ítél.¹³⁷ Kolozs vármegye 17 halálraítélte közül 3 magyar.¹³⁸ A krasznai nép, román és magyar vegyesen, várja a lázadás kiterjedését Szilágyra, hogy maga is csatlakozhassék.¹³⁹ Egy Doboka megyébe való román nemes nem hajlandó részt venni a nemesi felkelésben, de ehhez hasonló eset magyar nemesekkel is előfordult.¹⁴⁰ A lázadásban a rablási ösztön és az alkohol is szépen kivette a részét, prédálás után sokan hamarosan hazatértek.¹⁴¹

Az erdélyi parasztlázadás a kortársak előtt sok szempontból érthetetlen volt, ezért egy egész sor feltevés és képzelgés keveredett bele, mint egyes misztikus személyek állítólagos részvétele a küzdelemben, akik rendszerint mint orosz ügynökök szerepeltek, mint egy bizonyos Salis és Popersky-Popescu.¹⁴² Hamisnak bizonyult a szabadkőműves páholyoknak és a kereszties testvérségnek (frătia de cruce) tulajdonított szerep,¹⁴³ nem kevésbé az oroszországi és törökországi és a román fejedelemségekbeli kapcsolatok feltételezése.¹⁴⁴ Egészen más dolog az, hogy a román parasztlázadás alatt is több jelét adták annak, hogy az oroszoktól várnak segítséget.¹⁴⁵ Ez valóban régi ortodox hagyomány volt.

A Horia lázadásról végeredményben megállapíthatjuk, hogy nemzetiségi céloktól független jobbágylázas, az 1514-i Dózsa-lázadás egy késői egyenes utódja. A benne rejtőző népi ellentétet a korabeli nemesség azért hangsúlyozta, hogy ezzel a maga szociális elnyomói tevékenységéről elterelje a figyelmet.¹⁴⁶ Román nemzetiségi szempontból a Horia-lázadást csak a romantikus liberalizmus kezdte kiaknázni a XIX. század második felében.¹⁴⁷ Meg volt azonban az a jelentősége, hogy Európa a számtalan korabeli értesítésből, újságcikkből, ki-

sebb-nagyobb röpiratból tudomást szerzett a román népről, még pedig a francia forradalom előtti feszült korszak felvilágosult várakozásának megfelelő formában, úgyhogy Horia és társai az új gondolatok bajnokaként jelennek meg.¹⁴⁸ Kétségtelen, hogy a lázadás sokkal reálisabb színben tüntette fel a jobbágykérdést József előtt, mint valaha. Megerősítette azt a meggyőződését, hogy a nemességet fokozottan fékezni kell a jobbágyság elnyomásában és siettette az 1785. augusztus 22-i rendelet kiadását, amely a jobbágy személyi függését a földesúrtól megszüntette.

V.

A világi értelmiség sorsa

A román társadalomfejlődés természetéből következik, hogy előbb az egyházi értelmiség fejlődött ki, csak azután a világi. Maga az egyházi értelmiség először szerzetesekből, később világi papokból is állott. Láttuk, hogy a korszellem a baziliták közel négy évtizedes szinte korlátlan vezető szerepét megszüntette, sőt magát a rendet is kihalásra ítélte. Balázsfalván is észlelhető volt a jelenség, hogy a végzett növendékek szívesebben fordultak világi pályák felé és a tanult papok száma csak nagyon lassan növekedett. Ebben a folyamatban része volt Babb kissé rideg, reális, sőt anyagias, a fiatalság magasröptű lelkesedése iránt érzéketlen természetének is. Így történt az, hogy éppen a legtehetségesebb és legértékesebb elemek előbb-utóbb hátat fordítottak Balázsfalvának vagy már jó előre óvakodtak magukat állandóan hozzákötni. Az erdélyi románság nemzeti fejlődésére döntő hatást gyakorló elemek így kivándoroltak Balázsfalva kicsinyes szellemének nyomása alól és egy mási szellemi központ meleg védőszárnyai alatt gyülekeztek. A második Balázsfalva Darabant Ignác püspöki székhelye, Nagyvárad lett.

Darabant védőszárnyai alatt azonban elsősorban egyházi jellegű férfiak vonták meg magukat, akár mint állandó és rendes alantasai, akár mint átmeneti segélyt élvezők. A világi pályákon elhelyezkedők javarésze állami hivatalokban próbált elhelyezkedni. Többször volt alkalmunk utalni arra, hogy az uniós diplomák és a sokszor megújított királyi rendeletek a római katolikusokkal egyenlő hivatalviselési jogokkal látták el a nemes és kellő tanultsággal rendelkező görög katolikusokat. A gyakorlatban a jobbára szerényebb társadalmi és anyagi viszonyok közt élő románok inkább csak az alsóbb hivatalokban helyezkedhettek el. A magasabb hivatalok viselése kiszámú előkelő mágnás és tekintélyesebb nemesi család íratlan joga volt, mely még az alulról felkapaszkodott tiszta magyar nemesi származású elemek számára is csak igen ritkán áthágható akadályt jelentett. Még kevésbé volt az lehetséges a románok számára, kivált még ha nemességgel sem rendelkeztek. A rendi görög egyébként nem tudott megbékülni a legragyogóbb tehetség erejével felemelkedett volt nemtelenekkel sem. Eleinte ezért csakis nemes román emberek tudtak közhivatalokban elhelyezkedni. Mi több, különösen a század második felében a bevett nemzetekhez és vallásokhoz tartozó protestánsok elhelyezkedése is majdnem lehetetlenné vált az udvari kancellárián.¹⁴⁹ A protestánsok kizorítása az udvari hivatalokból különösen nagy sikerrel folyt az államtanács felállításától óta (1761), ahol ebből a szempontból a „hallgatni és cselekedni” elve kerekedett felül.¹⁵⁰ Nyilvánvaló, hogy a román nép hivatalra jelentkező fiait kettőzött ellenszenvvel fogadták, azért is, mert a románságot úgyszólván csak mint parasztnépet ismerték, azért is, mert a görög katolikusok a gyakorlatban nem tekintették valóságos katolikusoknak, nem is szólva az ortodoxokról, akiknek a legcsekélyebb reménye sem lehetett a hivatalviselésre, mer megtűrt voltuk erre nem képesítette őket. Utóbbiaknál a kérdés nem is létezett, mert hivatalviselésre alkalmas tanult ortodoxok sem voltak. Ha mentesítjük magunkat a mai

kor nemzetiségi gondolkodásmódjától és a XVIII. századi rendi alapjaira és Bécs „egy állam – egy vallás” elvének alapjára helyezkedünk s ha még hozzávesszük a románság társadalmi és művelődésileg fejletlen képletét, akkor természetesnek foghatjuk fel a bánásmódot, amelyben a román hivatalra jelentkezőket általában részesítették. Vegyük hozzá azt is, hogy a magyarságnak éppen legtöbbszörösebb, de kálvinista vallású rétege Magyarországon a hivatali esküforma katolikus fordulatai miatt gyakorlatilag teljesen ki volt zárva, csak Erdélyben volt kedvezőbb helyzete a Diploma Leopoldinum (1691) értelmében. Erdély különleges alkotmányjogi helyzete, mely a protestáns felekezeteknek olyan jogokat biztosított, amelyeket a Habsburg-birodalom katolikus egységesítő és beolvasztó politikája a legkellemetlenebbül ért, tette lehetővé, hogy a tartományi életben még mindig erőd kálvinista elem is gyakorolt vonzó hatást az érvényesülésre törő fiatal román értelmiségi elemekre, ha nem is olyan mértékben, mint a római katolikus. Nem csekély aggodalommal töltötte el ez a jelenség a románság öntudatos vezetőit, mint láttuk, többek közt Major Gergely püspököt és Babb Jánost¹⁵¹ is, a román értelmiségi osztály elolvadását figyelve.

A román értelmiség háttérbe szorítottsága és disszimilációja foglalkoztatta a fiatal Klein Sámuel is, aki román történetének lapjain a hetvenes évek felé állást foglalt velük kapcsolatban. Véleménye már azért is rendkívül figyelemreméltó, mert a nemzetiségi érzékenységet teljes modern fejlettségében képviseli. Kiemelve a görög katolikus románok egyenjogúságát a többi nemzetekkel, sérelmezi távoltageüket a magasabb közhivataloktól s ennek okát az uralkodó nemzetek ama törekvéséből magyarázza, hogy a tudatlanságban marasztalt román népet továbbra is elnyomhassák és kizsákmányolhassák.¹⁵² Fájdalmasan érinti Kleint, hogy a tanultabb románok a hivatalok kedvéért rítust változtattak, bár e cselekedetük számára még talál mentséget. Nem tartja azonban megbocsáthatónak

azt, hogy a rítussal együtt nemzetiséget is változtatnak, saját fajtájukat meggyűlölik és a román művelődés kifejlődését megakadályozzák.¹⁵³ A papi hivatással rendelkező ifjak kénytelenek latin rítusra áttérni, mert saját rítusukon csak a két kezük munkájából tudnának megélni.¹⁵⁴ A kérdéseknek ez a világos felismerése és határozott megragadása a nemzetiségi öntudat teljes fejlettségét jelenti és magába foglalja a román nép helyzete megváltoztatásának akarását. A vázolt meglátások a jövő politikai cselekvésének lesznek erőteljes rugói.

Az értelmiség disszimilációja a nyolcvanas években távolról sem olyan veszedelmes, mint az előző korszakban, amikor méretei néha szinte vészeseknek látszanak. Okát két körülményben találjuk meg. Az egyik a felvilágosultság Józsefi irányzata, mely a türelmi rendeletben lerombolta a nem egyesült románok hivatalviselésének legnagyobb akadályát és a vallás helyébe a használhatóság, a becsületesség és az erkölcsös élet követelményét tette.¹⁵⁵ A másik ok belső természetű és a román nemzetiségi gondolat öntudatosodásának fokozatos megerősödésével azonos. Több jel mutat arra, hogy Klein Ince örökségét képező gondolatok nemcsak megőriződtek Major Gergely nemzedékében, hanem meg is erősödtek, ki is bővültek és végül elvezettek a nemzeti ideológia teljes kiépítéséhez. Hivatalos forrásaink természetesen vagy mélyen hallgatnak erről, vagy csak alig villantanak fel egy-egy vékony sugárt, melynek fényénél beláthatunk a nemzetiségnek a lelkekben működő rejtett laboratóriumába. Ilyen fénysugár Aron János nyugalmazott határőrkapitány, Aron Péter Pál volt püspök unokaöccsének feljelentése Major Gergely ellen 1781-ben, visszanyúlva 176–71 közt folytatott levelezésükre, melyben Major állítólag munkácsi szorultságában az oroszokkal való összefogásra készített volna messzemenő terveket. Ezeket Aron 1777-ben Bécsben át akarta adni Józsefnek, de a Sancta Barbara kollégiumban Klein Sámuel ellopta őket, Major pedig Nyágai László által kiátkozással fenyegette meg ha Kleint

emiatt feljelenené. Tudtak az ügyről és a leveleket olvasták Para János és Ungur Péter akkori alumnusok is.¹⁵⁶ A feljelenés hitele kétes, annyi azonban kitűnik belőle, hogy a Sancta Barbara is egyike volt a nemzetiségi kohóknak, melynek mélyében a románság kérdései izzottak. Bizonyos, hogy Major nemzetiségi tudata Balázsfalván kívül itt hatotta át legmélyebben a világi papságra készülő ifjakat. A Bécsbe ügyes-bajos dolgaikban felutazó románoknak ez lett a találkozóhelyük, ide száll Major és Darabant 1773-ban, ide Babb püspök is 1783-ban. A Sancta Barbarában tanult papokat át meg átította a latin eszme büszkesége. Mint látni fogjuk, a Bécsben élő világi románok egyek velük gondolkodásban és magatartásban.

A világi értelmiségi réteg majdnem teljesen görög katolikus és nemesi származású. A katolikus iskolázás hatása itt mutatkozik meg teljes jelentőségében. A nemtelen származásuk mindent megtesznek, hogy nemességet szerezzenek, ami rendszerint előbb-utóbb sikerül nekik, mert a nemtelenek a főhivatalokban a tapasztalat szerint a titkári rangnál nem emelkedhetnek magasabbra.¹⁵⁷ A guberniumnak 1768-ban van egy román fordítója, aki nagyon meg van elégedve helyzetével,¹⁵⁸ annál kevésbé *Dálljai János* kancellista és fordító, aki Major püspök szerint görög rítusa miatt mellőztetésben részesül az előléptetésekkor.¹⁵⁹ *Belényesi Koszta István*, a kolozsvári jezsuita kollégium tanítványa,¹⁶⁰ tanulmányai befejezése után azonnal a guberniumnál helyezkedik el.¹⁶¹ Az erdélyi kancellária 1789. november 26-án, amikor már 20 évi szolgálattal és kitűnő minősítéssel rendelkezik, mint a gubernium által második helyen jelöltet, három gróf előtt ajánlja tanácsosi kinevezésre.¹⁶² Jellemző II. Józsefre, hogy az első helyen jelölt gr. Pálffy Józsefet, a kancellár fiát családi kapcsolata miatt mellőzi és Kosztát nevezi ki tanácsossá (december 7).¹⁶³ Az 1791-i diéta deputatio publico-politicájának tagja volt.¹⁶⁴

Hasonló pályát futott be Méhesi József is, a kolozsvári görög katolikus esperes¹⁶⁵ fia, aki Kosztának évtársa volt Kolozsvá-

rott a jezsuitáknál.¹⁶⁶ A filozófia két évének elvégzése után Bécsben természetjogot, birodalmi jogot, büntetőjogot és egyházjogot hallgatott és Sonnenfels tanítványa lett, akitől bizonyítványa is volt. Méhesi eleitől fogva az erdélyi kancelláriára készül és mikor Darabant Ignác Major püspök társaságában 1773-ban Bécsben tartózkodik, Mária Teréziánál élőszóval ajánlja figyelembe a latinul, németül, magyarul, románul jól tudó, de a franciához és olaszhoz is konyító fiatalembert. 1774-ben az erdélyi kancellária egyik kancellistai állására pályázik,¹⁶⁷ de nincs üres hely, mire újabb kérést ad be Bastasich Jozafát illír cenzor, a Sancta Barbara szeminárium későbbi praefectusa által.¹⁶⁸ A királynő utasítására Kornis gróf kancellár kihallgatta és alkalmasnak találta. A kancellárián sokáig nem volt üresedés, a törekvő fiatalember azonban a nyomorral küzdve is kitartóan ostromolta a főhivatalt minduntalan megismételt kéréseivel. Nemességét nem tudta igazolni, ezért sürgősen nemesítését kérte.¹⁶⁹ Végre 1775. február 12-én kinevezték accessistának 200 forint havi fizetéssel.¹⁷⁰ Elég lassan haladt, mert nemességét sokáig nem tudta bizonyítani,¹⁷¹ végül 1790-ben sikerült donationalist szereznie a maga és 3 fivére számára.¹⁷² Méhesinek minden vágya a tanácsosi méltóság elérése volt, ezért kérvényez 1791-ben a románság vigasztalására hivatkozva.¹⁷³ Előzőleg 1788-ban II. József kinevezte guberniumi tanácsosnak, de Méhesi arra hivatkozva, hogy 2.000 forint fizetéséből Nagyszebenben nem képes tisztességesen megélni, nem fogadta el.¹⁷⁴ Valójában politikai okok készítették a Bécsben maradásra, amelynek gyarellenes levegőjében sokkal többet tehetett nemzetisége érdekében, mint a gubernium magyar és szász urai között. Kérvényei is arról tanúskodnak, hogy eleitől fogva élénk román nemzeti öntudat buzgott ebben a kancelláriai tisztviselőben, aki az erdélyi román nemzet *Supplex Libellus Valachorum* néven ismert híres kérvényének, a XVIII. század legjelentősebb politikai tettének egyik szerzője. Méhesi a románoknak

Bécsben közismert támogatója és útmutatója volt.¹⁷⁵ Családját Támogatta, három öccse neveltetéséről gondoskodott. Ezek közül *Pétert* a filozófia elvégzése után sikerült a katonai akadémia egyik erdélyi ösztöndíjas helyére bejuttatnia. Méhesi Péter kérvényét nem nemzetiségi szempontból, hanem állampolgársági szempontból ítélték meg.¹⁷⁶ Mint a II. román határőrezred tisztje, végigharcolta a francia háborúkat is.¹⁷⁷ Méhesi József második fivére, *Tivadar* Kolozsvárott kitüntetéssel végezte a gimnáziumot és a filozófiát, neki bátyja 1785-ben Bécsben mint joghallgatónak szerzett ösztöndíjat¹⁷⁸ és a zalatnai bányabírószágon 1787-ben registrator lett.¹⁷⁹ A harmadik Méhesi fiú, László már a kolozsvári egyetemen ösztöndíjas volt,¹⁸⁰ majd a guberniumnál helyezkedett el mint kancellista.¹⁸¹

Koszta István is gondot viselt testvéréről, Sándorról, akit 1780-ban Méhesi Péterrel egy időben vétetett fel a katonai akadémiára.¹⁸² A román határőrezredek tisztjei közt is akadtak román nemzetiségűek, mint Aron püspök unokaöccse, Aron János,¹⁸³ aki már a 7 éves háború idején valószínűleg a román püspök századjának tisztje volt.¹⁸⁴ Tanulmányait ez is a kolozsvári jezsuitáknál végezte.¹⁸⁵ A II. román határőrezred tisztje volt *Sinkai János* nemes ifjú, Sinkai Györgynek fivére, aki a humaniorák és a filozófia elvégzése után Kolozsvárról¹⁸⁶ Nagyszombatba ment jogot végezni, majd az erdélyi kancellária egyik kancellistai állására pályázott sikertelenül,¹⁸⁷ végül mint a II. román határőrezred századosa a francia háborúban a Rajna partján Lörchnél, 1795-ben, hősi halált halt.¹⁸⁸ *Brentsán János* 1792-ben mint hadnagy szerzett armális nemességét.¹⁸⁹ Érdekes egyéniség lehetett a történetírói hajlamú *Szakadáti János*, aki – mint annyi más román ifjú – Kolozsvárott végzi tanulmányait,¹⁹⁰ egy darabig fordító a guberniumnál, majd főhadnagy a II. román határőrezredben és Morvaországban „a burkus elleni háborúban” halt meg 1779-ben.¹⁹¹ A Supplex Libellus Valachorum mozgalommal egy időben és azal belső összefüggésben a két román határőrezred román

nemzetiségű tisztjei is készültek egy kérvényt II. Lipótnak beadni, a következő tisztek nevében: *Kallyáni százados*, *Lupu Péter főhadnagy*, *Remetei Miklós főhadnagy*, *Moldován László hadnagy*, *Vitéz Simon zászlótartó*, *Ignát János tábori káplár* az I. ezredből; *Sinkai János százados*, *Pop László főhadnagy*, *Androny Athanasius főhadnagy*, *Sárda Nicephorus hadnagy*, *Gallan Dániel zászlótartó* és *Drágossy Tiron tábori káplán* a II. ezredből.¹⁹² A román határőrezredek ezeknek a töredékes és esetleges adatoknak a tükrében a román nemzetiség és értelmiségi osztály egy fontos tényezőjeként jelennek meg előttünk.

A főkormányzések alsóbb rangú tisztviselői közt mindig találunk románokat is, mint 1786-ban a gubernium registratúrájában Koszta István és Dállyai János mellett *Maszoivits Damjánt*, expedituráján *Orbonás Jánost*.¹⁹³ Az erdélyi kancellárián *Vitéz József* accessista 1791-ben,¹⁹⁴ *Vitéz László* Major püspök unokaöccse előbb Balázsfalván¹⁹⁵ tanult, majd Kassán hallgatott filozófiát Major munkácsi fogsága idején.¹⁹⁶ Nagybátyjának fiatalkora óta titkára és bizalmasa volt.¹⁹⁷ *Szacsali Papp Áron* Kolozsváron kezdi tanulmányait,¹⁹⁸ majd nyolc évig mint kancellista a guberniumon szolgál; 1784-től kezdve az erdélyi kancellárián diurnista, accessista és végül kancellista, 1792-ben concipistai állásra kérvényez. Erdélyi nemes volt, tudott latinul, németül, magyarul és románul, a kancellárián a román nyelvű írásokat fordítgatta németre és latinra.¹⁹⁹ Bátyja, *Papp László*, igen érdekes közéleti pályát futott be,²⁰⁰ 1771-től kezdve a guberniumon kancellista volt, majd a hunyadi folytonos táblánál működött (1779-ig), azután Zarándban notarius ordinarius (1781-ig), végül ugyanott ordinarius judex nobilium (1786-ig).²⁰¹ II. József 1787 végén az egyesített Hunyad és Zaránd megye alispánjává nevezte ki (ezt megelőzően hosszasan Bécsben tartózkodott).²⁰² Kinevezését a kortársak Méhesi művének tekintették. Papp Lászlót a vármegyei nemesség osztatlan ellenszenvvel fogadta, azzal gyanúsították, hogy részes volt a Horia-lázadásban, eredménytelen

vizsgálat is folyt ellene 1787-ben,²⁰³ de csak II. József halálával sikerült helyéből elmozdítani.²⁰⁴ Ekkor újból eljárás indul meg ellene, a nemesek a régi vádakát újítják meg ellene. Papp László védekezésül egy egész sereg iratot mellékel kérvényéhez, melyben védelmet kér a királytól és ezek az irások jellegzetesen vagy román emberektől (Noptsa, Aron stb.), vagy magyargyűlölő osztrák katonai személyiségektől származnak, mint amilyen a Horia-lázadásban szomorú hírnevet szerzett Kray alezredes, Preiss akkori hadseregfőparancsnok és Staa-der tábornok, a román nemzetiségi törekvések egyik nagy pártfogója és tanácsadója.²⁰⁵

Papp László esetében a magyar-román nemzetiségi ellentét teljes fejlettségében szemlélhetjük. II. József uralkodása alatt a világi értelmiség annyira megöntudatosodott, hogy mind gyakrabban adta jelét elégedetlenségének. A hunyadi nemesség nem tudott belenyugodni, hogy egy román pap fia legyen főtisztviselő felette, amire még eddig soha sem volt példa.²⁰⁶ A rendi felfogás és a nemzetiségi felfogás a jozefin korszak és főként a Horia-lázadás próbatétele óta egészen határozottan kezd szétválni, Papp László ügyében pedig, ami egyelőre nem jelenti az általánosságot, már szét is vált. A volt alispán szembeszáll kérvényében a nemesség felfogásával és a maga nemzetiségi érdekét a rendi szempont hangsúlyozásával védi. Kereken kijelenti, hogy nemzetiségi gyűlöletből üldözik.²⁰⁷

Nemzetiségi gyűlöletből magyarázzák elszórtan más értelmiségi elemek is érvényesülésük elmaradását. Ilyen a Balázsfalván tanuló *Pensariu* (Penzár) *György*,²⁰⁸ akivel 1777-ben mint püspöki írnokkal találkozunk Balázsfalván,²⁰⁹ 1784-ben pedig mint fiscalis cancellistával.²¹⁰ Úgy látszik az edictum revocationis következtében elvesztette állását, szerinte pusztán nemzetiségi gyűlöletből. Kárpótlásul az elbocsátásának ideje alatt elmaradt fizetése kiutalását, ingyen armális nemeséget és állást kért.²¹¹ A Doboka megyei Buza községből szár-

mazó nemtelen *Kozma János*,²¹² a hazai 4 nyelv bírója, aki jogi tanulmányainak befejezése után 3 évig kancellista volt a királyi táblán, majd 8 éven keresztül megyéjében teljesített ingyenes szolgálatot a katonaaállítás és a naturáliák összegyűjtése terén, hogy előrehaladhasson a magasabb tisztségekre, nemesítését kérte az uralkodótól, mert máskülönben mint román nem érvényesülhet.²¹³ A gubernium kedvező véleményezése alapján meg is kapta a nemességet.²¹⁴

Felsorolásunk a görög katolikus és nagyrészt nemesi rangú világi román értelmiségi elemekről távolról sem tart igényt a teljességre.²¹⁵ A megyei, kamarai és bírósági tisztviselői karban minden bizonnyal még számos román alsóbb tisztviselő volt alkalmazásban.²¹⁶ Szorgalmas kutatás ezeknek is nyomára vezethetne. De ilyen töredékes formájában is alkalmas bizonyos tanulságok levonására nagyobb tévedés veszedelme nélkül. Mielőtt azonban ezeket a tanulságokat levonnók, egészítsük ki a sort az ortodox hithez tartozó csekélyszámú értelmiségi elemek ismertetésével, végül csatoljunk hozzá néhány görög katolikus egyházi férfit is, akik gondolkodásmódjuk révén ide tartozóknak tekinthetők.

A XVIII. század végének kulturális érdemekben egyik leg gazdagabb alakja az ortodox *Molnár János*, a Sophronius-lázadás idején szereplő híres Popa Tunsunak 1749-ben született fia volt. Első adatunk róla 1764-ből való, amikor apjával együtt Bécsben jár és Popa Tunsut a kormány arra kötelezi, hogy Erdélybe soha többé vissza ne térjen. A híres ortodox agitátor a Bánságban, Nagyszentmiklóson telepszik le, ott is hal meg,²¹⁷ fia pedig a nagyenyedi református kollégiumban tanul. Innen az ötödik évben, 1768. február 29-én mint a poesis hallgatója távozik.²¹⁸ A következő években az I. román határhozred egyik iskolájának tanítója,²¹⁹ nem tudjuk, mennyi ideig. Ez idő alatt már azzal foglalkozott, amivel hírnevet szerzett és nemtelen létére társadalmilag kedvező helyzetet teremtett magának: szemorvoslással. Az első indításokat való-

színűleg a nagyenyedi kollégiumban nyerhette, azután valami vásári kuruzslótól (Marktscherer) tanulta mesterségét és közben sikeresen gyógyított hályogos szemű betegeket. Szemorvosi oklevelet szerezni 1773-ban Bécsbe ment. Közel egy esztendei ott tartózkodás és kérvényezés után az orvosi karon megvizsgálták tudását és sebészeti vizsgára rendelték. Báró Brukenthal támogatásával két esztendőre évi 200 forint ösztöndíjat, költségekre külön 20 és vizsgázásra újabb 60 forint segélyt kapott.²²⁰ 1776 elején Nagyszébenben találjuk, ahol a katonorvosok jelenlétében kiválóan sikerülő hályogoperációkat végez egészen új módszerrel. A híres Chenot dr. véleménye alapján Brukenthal havi 250 forintos fizetést jár ki számára, elkötelezve az egész ország szegény sorsú szembetegeinek kezelésére.²²¹ 1778 végén és 1779 elején újra Bécsben van tanulmányi ügyben és fizetésének felemelését kéri.²²² Nagyszébenben elvesz egy szász özvegyasszonyt²²³ és belép a Szent Andrásról elnevezett szabadkőműves páholyba (1781), melynek Erdély vezető egyéniségei, többek közt gr. Bánffy György gubernátor is tagjai voltak.²²⁴ A páholy támogatásával a széles érdeklődésű orvos fontos kultúrpolitikai erőfeszítéseket tesz a román nép érdekében, iskolák létesítését kéri a kormánytól,²²⁵ majd 1789-ben komoly lépéseket tesz egy felvilágosult népnemű szellemű román újság létesítésére, ami csak azért nem sikerült Bánffy gubernátor meleg pártfogása ellenére sem,²²⁶ mert a bécsi kormány postai szállításra nem adott kedvezményt és ezáltal a lap túlságosan megdrágult volna.²²⁷ A kísérletet Molnár névtelenül, egy lapkiadó társaság nevében tette meg, majd 1793-ban a saját nevében megismételte sikertelenül; 179-ben pedig egy „A román nép filozófiai társasága Erdély nagyfejedelemségben” című képzelt tudós társaság nevében kérvényezett eredmény nélkül.²²⁸ Az újabb kísérletek nem sikerülhettek, mert I. Ferenc új reakciója a francia forradalom eszméinek terjesztőjét látta minden hírlapban. Közben az uralkodó Molnárt 1791 őszén kinevezte a kolozsvári egye-

tem orvosi karára a szemészet tanárául, itt működött 1815-ben bekövetkezett haláláig.²²⁹

Elkezdve apja hajthatatlan ortodoxiájától, Molnár a hatásoknak igen változatos sokaságán ment keresztül. A nagyenyedi református kollégium tudós környezte, a falusi tanítóskodás a határőrezred kötelékében, a vidéki orvoskodás, a bécsi tanulmányok a teréziánus korszak vége felé, azután a nagyszebeni tartózkodás állami állásban, Erdély társadalmi és szellemi előkelőségeinek közelségében, a szabadkőműves páholy támogatása a jozefin korszakban, aminek népművelési tervei köszönhetőek (1785-ben jelenteti meg „Economia Stupilor” c. méhészeti szakkönyvét, a első erdélyi román gazdasági szakkönyvet), a Horia-lázadás lecsendesítésében játszott közvetítő szerepe,²³⁰ szász felesége (kislánya lutheránus vallású volt),²³¹ kolozsvári egyetemi tanárkodása és az ott tapasztalt magyar hatás (a román filozófiai társaság gondolata (1795), az Aranka György által létrehozott Magyar Nyelvművelő Társaság (1794) tükörképe) – mindez egy gazdag és sokoldalú egyéniség és szerep kialakítására vezetett. Nemzetiségileg döntő a jozefin felvilágosodás volt számára, amire az edictum restitutionis meghozta a nemzeti érzés reakcióját s a Supplex Libellus támogatói közt őt is ott találjuk, bár haláláig mint gyakorlati embert, a népművelési feladatok foglalkoztatták leginkább. Román kortársaihoz hasonlóan ő is igyekezett nemességet szerezni, még a jozefin korszak kellős közepén megteszi érte az első lépéseket,²³² végre 1792-ben megkapja „von Müllersheim” előnévvel.²³³ Molnár a szerzője a maga kora legjobb román nyelvtanának²³⁴ és kiadója több egyházi könyvnek.²³⁵ Meggyőződése volt, hogy a román nemzetiséget nem annyira politikai, mint inkább kulturális eszközökkel kell és lehet felemelni. Számára Erdély a haza, melynek érdekeit a román fejedelemségekkel szemben védelmezni,²³⁶ de vallási és kultúrnationalizmusa már a hegyeken túl is tekint (1795-i újságterve, egyházi könyvkiadványai). József argesi püspök 1796-ban di-

csérőleg szól a román nemzet boldogítására és megalapozására irányuló buzgólkodásáról.²³⁷ Ugyanakkor távol marad a gyűlölködéstől és feltétlenül államhű, annyira a magyar államhoz tartozónak érzi magát, hogy egy ritka XVI. századi román nyomtatványt (Palia dela Orăstie 1582) a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékoz.²³⁸

A Supplex Libellus Valachorum mozgalmának kezdetei körül minduntalan találkozunk Para János naszódi görög katolikus vikárius nevével. Nyugtalan és mozgékony egyénisége már Babb kinevezetésének egyik fő tényezője volt. Az ő fejlődése is igen tanulságos a román nemzetiségi mozgalom szempontjából. A Hunyad megyei Alsósziláson született 1748-ban, 13 éves korában mint grammatistát a balázsfalvi alumnusok sorában találjuk, ahol közepes képességűnek ismerték.²³⁹ 1776-ban a Sancta Barbarában tanul és Major püspök Klein Sámuel és Gétzi László mellett őt ajánlja a vice-ephemeriusi tisztségre,²⁴⁰ amit Klein nyert el. Utána a II. román határőrezred tábori káplánjaként részt vett a török háborúban,²⁴¹ majd tisztségének megőrzése mellett naszódi esperes lett.²⁴² Ebben a minőségében erőszakosan, keréketörés fenyegetésével uniáltat a határőrkatonák közt.²⁴³ Para azok közé az anyagilag ellátatlan papok közé tartozott, akikről egyik megelőző fejezetben részletebben is megemlékeztünk. A naszódi (radnai) vikáriátus felállításakor Babb a katonai hatóságoknak a németül tudó Parat igen melegen ajánlotta, ki is nevezték évi 300 forint fizetéssel.²⁴⁴ Para a nyolcvanas évek vége óta állandó mozgó és összekötő elemnek bizonyult az egyházi és világi értelmiség legtávolabb lakó tagjai közt, Papp Lászlótól Darabant Ignácig.²⁴⁵

Még Darabantról szükséges egészen röviden néhány szót ejtenünk. Balázsfalván 1765-ben, Rednik idejében tett szerzetesi fogadalmat,²⁴⁶ mindvégig nagy szerepet játszott részben mint a kolostor főnöke, részben mint igen hosszú ideig Rednik és Major vikáriusa. Mindkét püspöknek állandó bécsi kísérője

volt, az iskolák fejlesztésében, könyvek beszerzésében, a unió terjesztésében minden más kortársánál többet tett. Major lemondása után ő volt a legesélyesebb püspökjelölt, Babb kinevezése után továbbra is ő volt a vicarius generalis. Kortársai: a leghivatottabbak, a legnagyobb dicsérettel emlékeznek meg róla,²⁴⁷ Klein Sámuel egy új Mózeszt látott benne, aki népét szabadságra vezeti.²⁴⁸ A váradi püspökségre történt kinevezetése (1788) óta Balázsfalva nemzetiségfejlesztő szerepe átköltözött a körösparti városba. A Supplex Libellus Valachorum mozgalmának igazi lelke Darabant volt.²⁴⁹

A század utolsó negyedének román értelmisége már nem csupán elszigetelt egyének összefüggéstelen egymásmellettsége, hanem bizonyos közös tényezők hatása alatt akarásban, életjelenségekben hasonló egyének szerves szövedéke, valódi szellemi és társadalmi egység. Határozottan két kategóriában: az egyházi és a világi értelmiség alakjában jelentkezik, utóbbi ismét kettős tagozódást: az állami hivatalokban elhelyezkedők és a katonatisztek csoportját mutatja. A szabadfoglalkozásúak csoportja még nemigen létezik. Az értelmiségiek úgyszólván csak görög katolikusokból és legnagyobbbrészt nemesekből kerülnek ki, a nemtelenek pedig nemesség szerzésére törekednek. A formák, amelyekben megjelennek, illeszkednek a fennálló rendi keretekhez. Műveltségük nagyjából azonos a korabeli magyar vagy német értelmiségi elemek műveltségével. Szellemi alapjaikat három műveltségi központ alakítja: Kolozsvár, Bécs és a mellettük csak harmadik helyen említendő Balázsfalva. Ami őket a magyar és német értelmiségtől elválasztja, az román népi eredetük, keleti hitük és a római eredet tudata. A megelőző korszak értelmiségi elemei vészes disszimilációjának oka vagy a hit, vagy a római tudat hagyományának bomlása volt; a népi eredet nemigen volt vonzó, hanem inkább taszító elem a műveletlen és bárdolatlan román nép megvetett volta miatt: ettől inkább szabadulni igyekezett, aki alulról felkapaszkodott. A megtartó horgonyok közül nagyon

sokáig a hit ereje volt nagyobb, ez határozta meg a román közösség arculatát. A felvilágosodás II. József alatti népszerűsödése, alászállása szüntette meg a vallás primátusát a nemzetiségben: e munkának eredménye a felekezeti ellentétek fontosságának csökkenése. Ortodox és unitus közeledik egymáshoz, még a kilencvenes években fontos kérdéssé válik a román felekezetek újraegyesülése. A felekezeti előítéletek háttérbe szorulásával egy időben a másik horgony, a latinságélmény szilárdsága fokozódik. A műveltség fokának emelkedésével az értelmiség mind mélyebben belemerül önmaga múltjának megismerésébe, mindinkább felébred benne a kíváncsiság megismerni a régmúlt dicsőségét és ezt összekötni az ismeretlenség sötét árnyában rejtőző századokon keresztül a sivár, de mégsem reménytelen mával. A XVIII. század utolsó negyede a román történelmi tudat kialakulásának klasszikus kora.

A román értelmiség két nagy rétegének fővonásait már felvázoltuk. Szándékosan mellőztük azonban éppen a nemzeti ideológia legjelentősebb alakítóit, a román történelemszemléletnek több mint egy egész század tartalmára meghatározóit. Ezekről szólunk a következő fejezetekben.

VI. A történelmi tudat kialakulása

Az erdélyi román nemzetiségi öntudat felébredésének egyik legfontosabb mozzanata saját történetének felfedezése. Lássuk tehát, hogy milyen fokozatokban alakult ki a románság önmagáról alkotott történelmi képe. A történelmi tudat első komoly erdélyi román kifejezője Klein Ince püspök volt 1735-ben. Egyik előző fejezetben módunk volt róla meggyőződni, hogy az irodalmi úton minden bizonnyal ismert római eredet tétele egy hétköznapi teljesen gyakorlati természetű ügylet, egy telekajándék folytán nyert kiélezett időszerűséget, amikor is Kle-

ennek szüksége volt a századok Andreanumánál régebbi román jogcímet felhozni a románság ősisége mellett Erdély földjén. Feltételezzük azt is, hogy Cantemir valamelyik kézírata, valószínűleg a *Hronicul* lehetett a legfontosabb ébresztő jellegű irodalmi forrás, amely Kleinre hatott.²⁵⁰ Ha ismernők Klein könyveinek jegyzékét, melyet még Aron püspök maga írt le,²⁵¹ talán sokkal többet tudnánk erről mondani. Klein irományai nem tartalmazzak a XVIII. századinál régebbi adatokat az erdélyi románságról. A római eredet gondolata bevonulva a gyakorlati életbe, közkincsévé vált a papság vezető rétegének.²⁵² Ez Kleinhez intézett levelében nyilvánítást is adott meggyőződéséről s ugyanezt tapasztaltuk a klérus 1748-i kérvényében is. Kotore mély latinság-élménye a balázsfalvi kolostorban végezett termékenyítő munkát. Aron püspöktől is maradt ránk egy érdekesebb nyilatkozat, Redniktől semmi, végül Major volt Klein gondolatvilágának leghűbb letéteményese. Hosszú és változatos életpálya alatt, 1747-től 1784-ig benne kell látnunk a történelmi tudat egyik legnagyobb szóróhatású hordozóját. Benne és körülötte terjedt el és népszerűsödött a gondolat annyira, hogy halála évtizedében a már kialakult értelmiségi réteg, mind az egyházi, mind a világi, birtokosa már a történelmi tudatnak és általa nagyjából fel van vértézve a disszimiláció veszedelme ellen.²⁵³ Megjegyzendő, hogy Rednik sem lehetett idegen a rómaiság gondolatától, hiszen mint a balázsfalvi kolostor hivatalból kirendelt történetírója, bizonyára érdeklődött fajtájának múltja iránt.²⁵⁴

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Balázsfalván Cantemir *Hroniculja* általánosan ismert volt, a Klein Ince által vásárolt példányról Constantin Dimitrievici balázsfalvi tanító 1756-1757-ben egy újabb másolatot is készített, amelyet Kotorenek ismernie kellett.²⁵⁵ Cantemirnek az erdélyi triászra gyakorolt hatását már Gr. Tocilescu is kiemelte a *Hronicul* kiadásához írt tanulmányában.²⁵⁶ Tegyük hozzá, hogy ezt a

hatást már a triász előtti korszakban is rendkívül jelentősnek kell tartanunk.

A történelmi tudat kialakulását csakis görög katolikus környezetben kereshetjük, hiszen a latin nyelvűség és a római származás tudata legnagyobb részben az unió ébresztő munkájának hatása volt, ortodox értelmiségi rétegről pedig még a század legvégén is alig beszélhetünk, legfeljebb elszigetelt értelmiségi egyénekről.

A történelmi érdeklődés csak nagy sokára termelte ki magából a történelmi művet. D. Popovici egy 1766 előtt keletkezett „*Reflexiones curca originem Valachorum*” című történelmi munkát említ.²⁵⁷ Mint a történelmi érdeklődés egy érdekes mozzanatát jegyezzük fel, hogy 1767-ben egy Z. Lazar nevű egyén Bécsből (Erdélybe?) írt levelében az ismeretlen címzettől Havasalja és Moldva valamelyik nemrégén írt krónikájának vagy történelmének megszerzését kéri és lehetőleg a havasaljai és moldvai érsekek és püspökök névsorát, feltüntetve, hogy milyen uralkodó alatt működtek és milyen nyomdáik voltak, végül kéri az erdélyi ortodox püspökök névsorát is Theophilusig bezárólag.²⁵⁸

Ki lehetett ez az Z. Lazar, aki a fejedelemségek és Erdély egyháztörténete iránt érdeklődött? A rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk egész határozottsággal megállapítani. A Lazar név emlékeztet Lazarini alias Mardsinay Dániel nevére, aki e tájt Bécsben élt és 1770-ben hivatalos megbízatásból egy tankönyvet írt.²⁵⁹ Ugyancsak Bécsben tartózkodott 1766-tól kezdve mint a Pazmaneum alumnusa a későbbi híres történész Klein Sámuel is,²⁶⁰ róla tudjuk, hogy 1770-ben az ún. „*Cronica Bălăceneasca*”-t másolta.²⁶¹ Nem tartom valószínűtlennek, hogy Z. Lazar alatt Klein Sámuelet kell érteni.

A világi értelmiségi elemek közt említettük Szakadáti János nevét, aki Sinkai György és Klein Sámuel tanúsága szerint egy terjedelmesebb, többszáz lapra terjedő okmánygyűjtemény vagy történelmi mű szerzője volt.²⁶² Tárgya az erdélyi unió

sorsa, nyelve latin. Sinkai „Codex Ms. Szakadatianus” név alatt idézi, eredetijét Vulkán Sámuel nagyváradi püspök könyvtára őrzi ma is.²⁶³ Minthogy Szakadati iskolai tanulmányait 1756-ban fejezte be és 1779-ben halt meg, műve ebben az időközben készülhetett.

Kétségtelenül a legelső történeti művek közé tartozik az a rövid tanulmány, amelyet T. Cipariu 1855-ben közölt *De ortu progressu conversione Valachorum Episcopis item Archiepiscopis et Metropolitibus eorum* címen egy nem túlságosan pontos régi kéziratból, melynek végén D.T. betűk olvashatók.²⁶⁴ Kérdés, hogy a szerző vagy a másoló nevét jelzik-e, vagy valami más egyebet? A tanulmány 1772 és 1780 közt keletkezett,²⁶⁵ de hozzávetőlegesen közelebbi keletkezési idejét is megállapíthatjuk. Major uniálási tevékenységének sikereiről olvashatunk a szövegben,²⁶⁶ ameddig néhány évnek el kellett telnie. Tudjuk azt is, hogy mikor 1772-ben Ausztria Lengyelország első felosztásakor bekebelezte Galíciát, a kormány tervbe vette az erdélyi görög katolikus püspökségnek a lemerbergi érsekséghez való csatolását, de amikor az erdélyiek erre nem mutattak hajlandóságot, a terv lekerült a napirendről.²⁶⁷ Az elcsatolásból semmi sem lett, de ugyanakkor felújult a görög katolikusság egy régebbi sebe, ti. az, hogy a fogarasi főpásztorságot, mely Gyulafehérvárott Athanasius idejéig érseki rangot viselt, az 1721-i alapítólevél püspökséggé fokozta le.²⁶⁸ Már Klein Ince is nagyon fájalta ezt a körülményt.²⁶⁹ Ugyancsak ekkor, az érsekség gondolatának bekapcsolásával függhetett össze a besztercei suffraganeus püspökség felállításának sikertelen terve. Tanulmányunk hangsúlyozza egy suffraganeus püspökség felállítását, tekintettel a hívők nagy számára.²⁷⁰ Ezek szerint 1775 körül nagyon időszerűvé vált az erdélyi püspökség érseki rangjának kérdése, ami a kérdéses tanulmánynak fő tárgya. Keletkezésének idejét azért 1775-1776 környékére kell tennünk. Hátra van azonban a tanulmány szerzője kilétének megállapítása.

A D. T. betűk véleményem szerint a szerző nevére nem vonatkoznak, mert ilyen kezdőbetűjű egyén Balázsfalván vagy a balázsfalvi kolostor környezetében nem volt,²⁷¹ jelölheti azonban valamely korabeli vagy valamivel későbbi másoló nevét. A szerző feltétlenül Balázsfalváról került ki, mert ismeri az ottan levéltári anyagot²⁷² és ismeri az önálló erdélyi fejedelemség korabeli román reformáció kálvinista könyveit, amelyeket másutt nem találhatott meg együtt. A tanulmány másik fő tárgya a kereszténység régiségének bizonyítása az erdélyi románok közt. A traianusi gyarmatosítást egészen röviden Dio Cassius, Eutropius, Jornandes említésével adja elő, de felsorolja Aeneas Sylviust, III. Ince pápát és Bonfiniust is. Idézi Szamosközi István kiváló feliratgyűjteményét sőt Cantemir Hroniculját is, akitől a cirill betűk XV. századi átvételének motívumát veszi át. Fleury egyháztörténetét nem kevesebb, mint 4 ízben idézi.

A felhasznált forrásművek általánosan ismert voltak miatt önmagukban talán nem elég jellemzők arra, hogy róluk a szerzőre határozottan következtethetnénk. De minthogy a számitásba vonható egyének száma nagyon korlátozott és a tanulmány feltétlenül a történelmi források körül erősen jártas egyén műve, aligha gondolhatunk másra, mint a következő korszak három jellegzetes balázsfalvi történetírójára, Sinkai Györgyre, Major Péterre és Klein Sámuelre. A két első tanulmányai folytatására még 1774 vége felé Rómába ment a De propaganda fide kollégiumba és csak 1780-ban tért vissza, a tanulmány hangja pedig annyira közvetlen és időszerű, hogy megírását Rómában alig tudjuk elképzelni. Azonkívül mindketten túl fiatalok voltak egy ilyen tájékozottságot igénylő feladat megoldására. Klein Sámuel 1772-ben visszatért Bécsből a Pazmaneumban folytatott tanulmányai befejezése után, utána 1773-ban néhány hónapot Majorral együtt újra a császárvárosban töltött. Tudjuk róla, hogy 1776-ig fontos szerepet játszott a szilágysági, krasznai és középszolnoki uniós misszióban²⁷³ és

hogy ebben az időben részt vett Major püspök egy északerdélyi vizitációs körútján,²⁷⁴ majd 1777-ben a bécsi Sancta Barbara szeminárium vice-ephemeriusi tisztségét töltötte be. Időbelileg az ő szerzősége tehát elfogadhatónak mondható. A vizsgált tanulmánynak az uniós sikerekről szóló részlete olyan személyes hangú, hogy Klein térítési élményei lecsapódását láthatjuk benne. Ami a felhasznált forrásokat illeti, azok majdnem kivétel nélkül megtalálhatók Klein nagy négy kötetes kéziratos román nyelvű történelmi művében is.²⁷⁵ Klein egyébként később román nyelvre is lefordította Fleury híres egyháztörténetét, mely kéziratban maradt és a nagyváradi görög katolikus püspökség kézirtárában található.²⁷⁶ Tanulmányunk a románok keresztyénségét a IV. századtól számolja,²⁷⁷ akárcsak Klein nagy kéziratosa műve.²⁷⁸ Ha mindezekhez hozzátesszük, hogy Kleinnek van egy *De Metropoli Transylvanica* című kéziratosa műve²⁷⁹ és négykötetes történelmében is nagy szerepet játszik ez a kérdés,²⁸⁰ vagyis tanulmányunk két fő kérdése pontosan megfelel érdeklődési körének, akkor meglehetősen biztonságosan állíthatjuk, hogy szerzője csak Klein Sámuel lehetett.

Amit a D.T. jelzésű tanulmány belső kritikája alapján feltételeztünk, azt bizonyossággá erősíti a mű összehasonlítása Klein Sámuelnek az „*Instructiunea publică*” című bukaresti folyóirat 1861. évfolyamában A. Treb. Laurianu által leközölt és *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*-nak elkeresztelt történelmi művével.²⁸¹ Kiderül ugyanis, hogy a D.T. jelzésű tanulmány nem más, mint Klein román történetének egy kiragadott és kissé átalakított része.²⁸² A *Historia Daco-Romanorum* Laurianu egy balázsfalvi csonka kézirat alapján adta ki és az eredetileg négy könyvből álló műnek aránylag csekély töredékét foglalja magába.²⁸³ A mű leközölt részletének keletkezési kora nagyjából egyezik a D.T. jelzésű tanulmányéval.²⁸⁴ A kéziratot Klein később kiegészítette, amiről számos beszűrés tanúskodik és jó adalékot nyújt a mű és az erdélyi román

történelmi tudat kronológiájának megismeréséhez. Ez a mű hangsúlyozottan mutatja Cantemir rendkívül fontos szerepét az erdélyi román történelmi tudat kialakulásában. Klein Cantemirnek egész sor munkáját ismerte²⁸⁵ és részben a Hronicul hatására határozta el az eredetileg latinul írt Historia Daco-Romanorum román nyelvre való lefordítását.²⁸⁶ A négykötetes, számos kiegészítéssel, beszúrással és átszövegezéssel gazdagított román történet a nagyváradi görög katolikus püspökség kéziratárában található. Viszonyát a latin szöveghez irodalomtörténetében Iorga Miklós futólag tárgyalta, nagyobb részben magyar eredetű irodalmi forrásaival pedig Gáldi László foglalkozott, a román történelmi és politikai tudat fejlődése szempontjából azonban mindezideig lényegében kiaknázatlan maradt. Minthogy Klein művének eredeti latin szövege a román történelem első részletes erdélyi kifejtése, a román történelmi tudat kialakulása szempontjából döntő fontosságú.²⁸⁷ Klein történelmi műve politikai szempontból is rendkívül jelentős, mert – mint egy későbbi fejezetben ki fogjuk fejteni – ebben építette ki azt a közjogi elképzelést,²⁸⁸ amelyre az 1790-es évek román politikai küzdelmei, elsősorban maga a Supplex Libellus Valachorum támaszkodni fognak. Közjogi felfogásának bizonyítására többek közt felhasználja a *Oláh Miklós* műveit is.²⁸⁹ Oláh Miklósnak az I. Ferdinánd királytól kapott bárói levele olyan humanista részleteket tartalmazott a románok római eredetéről, amelyek Klein nemzetiségi büszkeségét nagy mértékben emelheték.²⁹⁰

A Klein Sámuelnek tulajdonított tanulmány befejező része nemzetiségi szempontból rendkívül figyelemreméltó, mert világos ismeretét mutatja a román nép földrajzi kiterjedésének, sőt politikai egységét is óhajtja, még pedig *a magyar korona jogán*, az osztrák ház fennhatósága alatt és az egész román népre kiterjesztendő vallási unióban.²⁹¹ Ez tulajdonképpen az erdélyi görög katolikus románság igazi államkonceptiója, melyben a magyar korona ősi jogai és az uralkodóház uralma

csorbítatlanul fennállnak. Sőt, ebben a régi népi egység, mely az ortodoxiában megvolt, görög katolikus vonatkozásban megvalósulással kecsgetett. Klein Sámuel nyilatkozata mindenél világosabban mutatja, hogy a görög katolikus románság állami szempontból határozottan centripetális elem volt. Ez jellemzi Aron, Rednik és Major korát és ez világítja meg az erdélyi triász államkoncepcióját is.

Ebből a jelenségből kitűnik, hogy jól ítélték az egykorú politikusok, amikor az unióban a monarchia politikai biztonságának eszközét látták. Az unió korlátozta a görög katolikusok és a hegyeken túli ortodoxok régebben fennállott közösségét és közösségérzését, miáltal a politikai határokat nemcsak a Kárpátok hegláncainak földrajzi tényezője, hanem a lakosok hitbeli különbözősége is elválasztotta. Tegyük azonban hozzá, hogy ez a tétel csak addig áll, amíg a románság közösségérzését elsősorban vallása határozza meg. A vallás primátusát azonban II. József felvilágosult évtizede és az utána következő korszak fokról-fokra megdöntötte és helyébe a nemzetiség felekezeti kereteken többé-kevésbé túltekintő, laikus uralma kerül. Ezen a téren a kezdeményező elem ismét a görög katolikusok, ez teszi meg az első közeledő lépéseket és az első engedményeket az ortodoxia számára. A jozefin korszak elegendő volt ahhoz, hogy a mérleg nyelve a vallás rovására és a nemzetiség javára billenjen, ennek lesz világos kifejezése a *Supplex Libellus Valachorum*. A görög katolikus ortodox viszony alakulása tehát az erdélyi román nemzetiség fejlődésének egyik döntő kérdése. Az ortodoxia szerepe a fejlődés tempójában még nagyon szerény, egyrészt mert alig van értelmisége, másrészt, mert ebből kifolyólag alig van történelmi tudata, hiszen a római eredet és a latin nyelvűség tana főként az unió csatornáján ömlött bele a román nemzetiség életébe. A felvilágosodás a görög katolikus értelmiség latinságélményére rétegeződik rá és azon keresztül érvényesül. Az ortodox értelmiségre, mintegy műveletlen talajra, elsődleges erővel hat,

ezért inkább külső, civilizatorikus hatását érezteti a történelmi ideológia közbejötté nélkül. Molnár bécsi tanulmányai idején még csak orvos, a jozefin évtizedben már népnevelő lesz belőle, aki iskolákat, újságot követel a nép felvilágosítására, német-román szótárt ír, de mindezt gyakorlatias céllal, a közlekedés megkönnyítésére, a felvilágosodás terjesztésére és az uralkodó szolgálatának előmozdítására.²⁹² Thunmann korszakalkotó könyvét (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*. Leipzig 1774) ismeri, de ebből nem a történelmi elemeket, hanem a nyelveket ragadja ki.²⁹³ Mikor idegen szavakat kezd használni egyik művében, nem azért teszi, hogy latinósítsa a román nyelvet, hanem hogy jól ki tudja fejezni mindazt, amit a méhészetéről el akar mondani.²⁹⁴

A historicum azért lassankint az ortodoxiát is kezdi áthatni. Döntő hatása volt ebben a *Supplex Libellus Valachorum* mozgalomnak, mely már 1789 körül megkezdődött, mégpedig görög katolikus kezdeményezésre. Az ortodox püspök és esperesek bevonása a mozgalomba általánossá tette a latinság tudatát és maga után vont a történelmi tudat bevonulását az ortodox értelmiség érdeklődési körébe. A hatást Molnáron szemlélhetjük, aki csatlakozik a *Supplex Libellus* mozgalomhoz és 1795-ben „A román filozófia társasága az erdélyi nagyfejedelemségben” általa ihletett „Értesítés”-ében a történelem – a nyelvművelés gondolata és a természettudományok mellett – nemcsak egyenrangú, hanem valósággal vezető szerepet nyert ortodox és más egyháztörténetet, földrajzot, orvostudományt, fizikát, számtant és filozófiát, Havasalja és Moldva fejedelmeinek történetét a kezdettől fogva, „a románok történetét részletesen összeszedve a régi igazi történelmi művekből” és más hasznos dolgokat ígért az olvasónak.²⁹⁵ A történelmi, de nem nemzeti történelmi érdeklődés nyomai találhatók *Eus-tatievici Demeternél*, az ortodox nemzeti iskolák igazgatójánál, egy primitív román nyelvtan (1757) szerzőjénél,²⁹⁶ aki lefordította Baroniuss *Annales Ecclesiastici*-jeinek egy ré-

szét.²⁹⁷ Utódja az igazgatóságban, a brassói szász gimnázium neveltje, *Tempea Radu* román nyelvtanában²⁹⁸ szól a nyelvtan szerepéről a nép felvilágosodásában. A román nyelv, amely a régi római volt, később összekeveredett a szomszédok nyelvvel. A triász túlzó purizmusával szemben egészséges elveket vall, nem akarja latinná tenni a román nyelvet, mert akkor az egyszerű nép azt hinné, hogy megrontották az ósi nyelvet. Ismeri és érdeklődéssel kíséri a triász munkáját, de figyeli a hegyeken túli egyházi irodalmat is.²⁹⁹ Egyházi művek kiadása fordította a fejedelemségekre Molnár figyelmét is, főként könyvkereskedelmi érdekből. *Tempea Radu*, ez a tehetséges, de nyughatatlan és összeférhetetlen férfiú Molnárhoz hasonlóan sokféle forrásból merítette műveltségét. Ő a brassói lutheránus gimnázium első brassói román tanulója, tanulmányait Budán folytatja, tanító lesz Brassóban, majd a török háború idején tolmács Bukarestben, 1796-tól kezdve Eustatievici halála után az ortodox elemi iskolák igazgatója Erdélyben, a francia háborúk idején táborigazgató, majd brassói esperes, aki később Moldovában is megfordul (kilenc hónapot tölt Iasi-ban).³⁰⁰ Ő az első ortodox latinista irányú nyelvész és az első ortodox románok egyike Erdélyben, akikben a románság földrajzi kiterjedésének és római eredetének tudata szintézisre lépett.

Amint látjuk, a latinságélmény alapján igen sokáig egyetlen ortodox eredetű történelmi mű sem keletkezett. Nem a *Radu Tempea* (1691-1742) – a már említett nyelvtanító dédapjának – krónikája sem, amely Popa Vasile régebbi feljegyzéseit (1659-ig)³⁰¹ folytatja a brassói Szent Miklós egyházzól, amelyet halála után hasonló nevű fia egészített ki.³⁰² Ez a patriarkális hangnemű írás mindvégig helyi jelentőségű marad, legnagyobb élménye a brassói románság sikeres védekezése a hódító unióval szemben. Nincs benne semmi Nyugat szelleméből, a római eredet humanista élménye tökéletesen hiányzik belőle.

Elszórtan ez az élmény a hegyeken túl is megjelenik *Chesa-*

rie Râmnic-i püspök nagyszerű kiadványának, a „Mineie”-nek (szentek története havonkint) egyik előszavában 1779-ben. A krónikásirodalomból megmaradt emlékfoslányokból primitív történelmi koncepciót állít össze, amelyben a dákok és a rómaiak Dáciája egyaránt Havasalján, közelebből saját szülőföldjén, Olténiában található. (Decebal Krajován székel, a Basarabakat ugyanítt a rómaiak segítik uralomra.) Erdély ezért nem is szerepel koncepciójában. A római-havasaljai folytonosság meggyőződése határozott, pánromán tudatnak nyoma sincsen.³⁰³ Chesariénél jóval fejlettebb formában vázolja fel a dák és római múlt körülményeit, már harmadrangú francia forrásokot is felhasználva, de még mindig lokális öntudattal *Văcărescu Ienache* bojár a Molnárét egy évvel megelőző román nyelvtanában. A római uralom központja eredetileg az olténiai Romanati megye, innen terjeszti ki hatalmát Erdélyre, Moldvára, Temesvár vidékére, Magyarországra a Tiszáig és az egész dák királyságra.³⁰⁴

Erdélyben a dákoromán gondolat a 90-es években kezd leszivárogni az alsóbb rétegek felé, 1792-ben a resinári Sava Popovici esperes a római eredetről és a kontinuitásról prédikál a falusi népnek. A román nép elesettségét tipikusan racionalista felfogással műveletlenségéből, maradiságából, lustaságából magyarázza, amiből az iskola, a tanulás emelheti ki.³⁰⁵

Valóságos történelmi tudatról azonban még korán volna beszélni ebben a korszakban. Az igazi alakítók: Klein Sámuel, Sinkai György és Major Péter történelmi műve sem jelenik meg és nem válhatik, vagy csak nagyon lassan válhatik ismertté. Történelmi munkáik magját és lényegét ők is csak örökölték, de nagy érdemük, hogy a primitív egyszerűségű humanista tételt részletesen kifejtették, tudományos alapokra igyekeztek helyezni és nyelvészeti kutatásaikkal egészítették ki. A történelmi kutatás és a nyelvészeti kutatás a dákoromán tan két fő pillére, egyként humanista hagyomány. A triász munkája nem annyira mélységben, mint inkább szélességben bővítette a

nemzeti ideológiát. Nem a fő kérdések szaporodnak, hanem a részletek és a részletkérdések. Elődjeiktől abban is különböznek, hogy a történelmi érdeklődés nem mellékes, mintegy szórakozásszámba menő foglalkozásuk, hanem egész énjüket és egész életüket kitöltő hivatás. Legfőbb céljuk a múlt fényességének bizonyítása, hogy ezáltal népüket az alsóbbrendűség tudatának lemondó egykedvűségéből felrázzák. Hangyaszorgalommal kutatják és gyűjtik a történelmi forrásokat, amiben példaképeik a korabeli nagy anyaggyűjtő magyar historikusok, mint Pray, Katona, Cornides, Benkő, Kovachich és mások. A tudományos környezet, amelyben működésüket folytatják, a magyar humanista történettudósok világa, amelybe bekapcsolódnak és annak tulajdonképpen szerves részét képezik. Lássuk most a lehető legrövidebben életművük kialakulását.

VII.

Felvilágosodás és nacionalizmus.

Az erdélyi triász

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy az erdélyi triász a maga korában egyáltalán nem volt egység, csak az utókor látta annak. Tagjai életpályájuk nagyobb részében nem tartottak fenn személyes kapcsolatot, különösen Major Péter elszigeteltsége feltűnő. Minthogy ebben a fejezetben elsősorban a történelmi tudat kialakulására vagyunk tekintettel és Major Péter inkább pályájának utolsó szakában, budai cenzori működése idején foglalkozott komolyabban történelmi tanulmányokkal, korábbi történelmi felfogását pedig nem ismerjük, az ő szerepét ez alkalommal nagyrészt mellőzhetjük vizsgálatunkban. Életkorban Klein Sámuel válik el, mint legidősebb (született 1746-ban Szádon), Sinkai középen áll (Ósinka, 1753),³⁰⁶ Major a legfiatalabb (Mezőkapus, 1760 körül). Sinkai és Major középiskolai tanulmányaikat kálvinista iskolában, a marosvásárhe-

lyi kollégiumban kezdik, majd a kolozsvári jezsuita gimnáziumban folytatják. Klein kezdőlépéseit nem ismerjük, de 1760-ban már Balázsfalván van, két év múlva itt szerzetessé lesz, 1766-tól 1772-ig a bécsi Pazmaneumban filozófiát és teológiát hallgat. Klein már végzett ember, amikor Sinkai Kolozsvárról, valami nézeteltérés miatt a jezsuitákkal, Besztercére megy át a piaristákhoz a retorika elvégzésére. 1773-ban már ő tanítja Balázsfalván a poézist és a retorikát; 1774-ben a nála is fiatalabb Majorral együtt Major Gergely püspök Rómába küldi a De propaganda fidebe. Klein és Sinkai ekkor tehát alig égy évig lehetnek együtt, talán ennyit sem, mert Klein nagyrészt missziós úton volt. 1777-ben vice-ephemerius lesz és visszamegy Bécsbe, hogy csak 1783-ban térjen vissza Balázsfalvára. Sinkai és talán Major is egy évet töltenek Kleinnel együtt Bécsben római tanulmányaik befejezése után (1779-80). Balázsfalváról legelőször Major távozik a magyarrégeni parókia-ra (1784), ahol később esperes lesz és csak 1808-ban megy Pestre cenzornak. Sinkait 1794-ben egy szerencsétlen összeesküvése Babb ellen távolítja el Balázsfalváról. Legtovább Klein marad ott, 1803-ban könyvrevizor lesz a budai egyetemi nyomda mellett, 1806-ban ott is hal meg. Sinkai bolyongó életet folytat, hol a czegei Vass grófok szinnyei birtokán nevelősködik, hol Darabant, majd Vulkán Sámuel váradi püspöki udvarában és Budán, a legkiválóbb magyar tudósok környezetében fordul meg. 1816-tól kezdve nyoma vész, halálának időpontja bizonytalan. Major a legszerencsésebb, ő megéri két fontos történeti művének kiadását (a második ugyan csonkán marad) és nagy hatást tehet a román nacionalizmus kifejlődésére (1821), míg a másik kettőnek történeti munkái, csekély töredékek leszámításával, részben mind a mai napig kiadatlanok maradnak.³⁰⁷

Mint Balázsfalva emberei szinte kizárólag, a triász tagjai és nemesi származásúak és nemesi, vagyis rendi gondolkodásúak. A hagyomány komoly szerepet játszik viselkedésükben, a francia forradalom gondolatvilágától távol állanak. A családi

hagyomány is latba esik Kleinnél, aki unokaöccse a nagy Incének, ezzel közvetett kapcsolatai is voltak; tudjuk, hogy Ince misztifikációját a Micul-család moldvai fejedelmi eredetéről maga is vallotta.³⁰⁸ A kolozsvári jezsuita kollégiumban a Sinkai-családnak több tagjával találkozunk.³⁰⁹ Sinkainak nagyapja (1765) gyakran mesélt régmúlt dolgokról, Dositheus jeruzsálemi pátriárka erdélyi útjáról,³¹⁰ a Pataki püspök megválasztása körüli zavarokról.³¹¹

Tegyük fel a kérdést: honnan származik Klein, Sinkai és Major történelmi érdeklődése? Az első tényező, amelyet figyelembe kell vennünk, az Balázsfalva történelmi tudata 1760 környékén, amikor Klein megjelenik a Küküllő-parti unitus központban.³¹² Három névre utalunk: Klein Ince, Kotore Gerontius és Major Gergely. A románság általuk felidézett történelmi képe csak a legelnagyoltabb vonásokkal volt megrajzolva, benne az események, részletek, tények hiányoznak és mellékesek; a lényeg, az élmény: a románok vérben és nyelvben egy nagy nép utódai. Különösen az öregedő Kotore társaságának hatása feltételezhető Kleinre Balázsfalván együttlakásuk 5-6 éve alatt (1760–65)³¹³. A római eredet élményét Balázsfalva a gyermekifjú Klein-nek már Aron szemináriumának falai közt átadta. Bécsben a fiatal teológus már feltétlenül foglalkozott történelemmel, Sinkai feljegyzéséből tudjuk, hogy itten a havasaljai Bălăcean-család egyik nőtagjától lemásolásra 1770-ben megkapta az ún. „Cronica Bălăceanasca”-t³¹⁴. Kotore, sőt Aron hatására vall, hogy az ő témakörükbe vágó írásai is vannak Kleinnek (kronológiájuk sajnos ismeretlen), mint „Istoria împărecherii intră iserica răsăritului și a apusului carea sau făcut, pe vremea lui Mihail Cerularie, patriarchul Tarigradului și a săborului de la Florentia.”³¹⁵ Minthogy fentebb már kimutattuk, hogy a D.T. kezdőbetűivel ellátott tanulmány az erdélyi metropoliaról Klein műve 1775 környékéről, Klein forrásairól is tudunk már valamennyit. Különösen Cantemir hatását emeljük ki, akinek Hroniculj-át Balázsfalván megtalál-

hatta Klein Ince hagyatékában, sőt – amint fentebb már láttuk – egy 1756–57-ben készült másolata is rendelkezésére állhatott.³¹⁶ Egyébként is később keletkezett 4 kötetes kéziratos történelmi műve lépten-nyomon Cantemir hatására mutat,³¹⁷ nemkülönben latin nyelvű román története. Nem csekély az a hatás, amelyet a Hronicul némely lapja gyakorolhatott a nemzete története felé kitért lélekkel forduló rajongó román ifjúra. Példát találhatott itt a történetírói magatartásra népe iránt és a nemzeti nyelv iránt és biztatást a jövőre nézve.³¹⁸

Sinkai elindulása a történetírói pályán egészen más volt. Tizenkilenc éves koráig Kolozsvárott szívta magába a jezsuiták megszokott tananyagát, amelyben a történelemnek elég jelentéktelen szerepe volt, de éppen a római történelemre helyezték aránylag a legnagyobb súlyt. Húsz éves korában Balázsfalván tanár (1773–74), ahol találkozott az öregedő Kotoreval. Huszonegy éves korában Rómában azonnal hozzáfog a román történet anyagának gyűjtéséhez és öt év alatt többet hord össze, mint amennyit Kleinnek „De origine Daco-Romanorum” című munkája tartalmazott,³¹⁹ ami nem más, mint a „Historia Daco-Romanorum sive Valachorum”. Sinkai Rómában Borgia István kardinális támogatásával a lehető legkedvezőbb körülmények közt dolgozott, használta a legfontosabb könyvtárakat³²⁰ és itt vetett szilárd alapot későbbi nagy munkájának.³²¹ Bécsben folytatta kutatását, amiben nemcsak Garampi József érsek, pápai nuncius³²² volt nagy segítségére, hanem Benkő József és Cornides Dániel, a híres magyar tudósok és gr. Hadik András is, aki nagy irodalombarát volt.³²³ Itt ismeri meg Sulzer révén Miron Costin krónikáját is.³²⁴ Klein dákoromán Elementa-jához ő ír igen érdekes előszót, valóságos hitvallás ez történelmi és nyelvtani felfogásáról. Ebben jelenti be, hogy készül megjelentetni saját román történetét is.³²⁵ 1781-ben annyira elkészül krónikájával, hogy már megjelentetésére gondol.³²⁶

Sinkaira, a történetíróra, egyelőre meg nem állapítható hatást gyakorolt Constantin Mavrocordat havasaljai fejedelem

görög származású orvosa, Saul György szerdár, aki Padovában és Bolognában tanult, számos diplomáciai és kémkedési célzatú utazásain úgyszólván egész Európát bejárta és 1779-től kezdve állandóan Erdélyben lakott. Ez a rendkívül művelt, sok nyelvet ismerő férfiú 1766-ban francia nyelven írt egy ismeretlen művet a románok történelméről.³²⁷ Benne a havasljai műveltségnek egyik hírnökével ismerkedünk meg, aki hosszas erdélyi tartózkodása alatt befolyást gyakorolt az erdélyi művelt románokra, feltételezhetően Molnár Jánosra is (Saul még 1785-ben is Szebenben élt), Major Gergelyre pedig igazoltan. Sinkai akkora nemzetiségi jelentőséget lát Major és Saul találkozásában, hogy beszélgetésük egy mozzanatát teszi meg krónikája mottójául. „Tantae molis erat Romanam condere gentem” – olvassuk a vergiliusi sorokat Sinkai mottójában és hozzákapcsolva Major mondását: „Ezt kellett volna elsősorban a románok számára megcsinálni”.³²⁸ Nehéz lenne eldönteni, hogy Major szavai a latin költő verssorára és a román nemzetiség megépítésére, vagy pedig Sinkai krónikájára és általában a románok történelmére vonatkoznak, de mindenképpen igen jellemzőek mind Major személyes viszonyára a román nemzethez, mind Sinkai szemléletére Majorról, az öntudatos románról.³²⁹ Sinkai 1779 második felében személyesen is megismerkedett Bécsben Saullal, aki a fejedelemségekbeli családi évkönyvek felől tájékoztatta.³³⁰ Saul több magyar történettudóssal tartott fenn kapcsolatot, mint Dobai Székely Sámuellel és Cornidesszel, azonkívül Sulzerrel, Felmerrel és Brukenthal gubernátorral is.³³¹

Az Elementa előszava a román történeti irodalom szempontjából rendkívül érdekes, mert Sinkai és Klein véleményét több olyan kérdésben megtaláljuk benne, amely a román nemzetfejlődésben fontos szerepet játszik. Miron Costinra és Cantemirre hivatkozva kifejti Sinkai, hogy a románok a firenzei zsinatig (1439) latin egyházi nyelvet és latin betűket használtak, csak ettől kezdve kerültek az ochridai érsek fennhatósága

alá, aki megakadályozta a románok egyesülését a római egyházzal.³³² Ezek a sorok olyan megvilágításba helyezik az unió jellegét Sinkai szemléletében, amely lényegében azonos a Kottore felfogásával, ti. nem egyéb, mint a rómaiak utódjainak nem „áttérése”, hanem „visszatérése” a római egyházba. Sinkai szerint a schismatikusok azért küszöbölték ki a latin nyelvet az egyházból, nehogy a Daco-Romanusokat az Italo-Romanusok maguknak nyerjék meg. Az unió tehát Sinkai számára kevésbé a vallás, mint inkább a nemzetiség, a rómaitás dolga. A szláv nyelvet a román egyházba Jó Sándor moldvai fejedelem vezette be – mondja Sinkai Cantemir nyomán – miáltal a román nemzetiségre kettős hátrány származott: elszakadt a latin egyháztól és kárt szenvedett saját nyelvében.³³³ Az első hátrányt az unió kiteljesedése oldaná meg;³³⁴ a másodikat részben az ősök egy század múlva maguk oldották meg, amikor kiküszöbölték a szláv nyelvet és csak a szláv betűket hagyták meg,³³⁵ részben az osztrák mintára felállítandó román iskolák fogják megoldani.³³⁶ Humanista dákoromán folytonossági elmélet, vallási központú nemzeteszme és teréziánus iskolapolitika – ez röviden az Elementa előszavának tartalma. A felvilágosodás 1780-ban már teljes erővel zajló szellemének alig van nyoma rajta. A román nyelv ismeretének hasznossága a nagyszámú román nép közt az utazó számára – mindössze ennyi a közös elem Molnár János nyolc évvel később megjelenő szótárának előszavával. Van azonban benne valami, amit eddig ilyen tisztán nem tapasztaltunk Sinkai elődeinél: a nyelvi nemzet. Az országok és vidékek hosszú felsorolása világosan mutatja, hogy meddig hatol a dákoromán történelemkutató fürkésző pillantása: ameddig a román nyelv terjed.³³⁷ Ha összehasonlítjuk Chesarie naiv lokális nemzetszemléletével, csak akkor tűnik ki, hogy Erdély román értelmisége mennyivel nagyobb utat tett meg, hála a nyugati műveltségnek, a román nemzeti ideológia kifejlesztése terén.

Az Elementa előszavából az is kitűnik, hogy a nyelvtan a

Sancta Barbarában tanuló román teológusok kívánságára és részben közreműködésével készült. Nem lekicsinylendő az a szellemi hatás, amelyet Klein vice-ephemerius a kezére bízott teológus ifjakra dákoromán szellemben tett. A tan elterjesztésének ez volt eddig a leghatékonyabb alkalmá. Sinkai hitvallása tehát nemcsak az övé és Kleiné, hanem a művelt ifjúságé, mely lassankint széjjelhordja Erdélyben az új gondolatok magvait. Ez az ifjúság lesz a Supplex Libellus Valachorum mozgalmának egyik erős támasza.

A beköszöntő jozefin korszak felvilágosult évtizede betört az erdélyi román nemzetiség fejlődésébe, lényeges változásokat idézve elő Klein és Sinkai gondolkodásában is. Sajnos, nagyon keveset tudunk Klein és Sinkai bécsi tartózkodásáról, bizonyos azonban, hogy a felvilágosodás szelleme megcsapta őket, de mindenek felett nagy vonzóerőt gyakorolt rájuk a műveltségnek és a tudományos lehetőségeknek az a nagy foka, amellyel a császárváros rendelkezett. Sinkai egy év letelte után hazakerült Balázsfalvára, ahol 1782-től megkezdte iskolaigazgatói működését, tehát egy felvilágosult program végrehajtását és folytatja első fogalmazványban már elkészült krónikája anyagának kibővítését. Iskolalátogatási körútjait felhasználhatta Erdély levéltárainak és kéziratok műveinek felkutatására. Balázsfalva, Kolozsmonostor, Brassó, Fogaras, Szeben és Gyulafehérvár levéltáraiban búvárkodik román vonatkozású történelmi források után.³³⁸ Gyűjtősznvedélye egészen elhatalmasodik rajta, sajnos, egy másik is, az alkohol sznvedélye, amely egyébként is túlságosan élénk vérmérsékletét túlzott hévre forrósítja és meggondolatlan cselekedetekre ösztönzi különösen Babb püspök iránt, akivel viszonya valósággal tőrhetetlené romlott.

Kleint annyira megragadta Bécs kultúrkörnyezete, hogy sokáig ephemeriusi tisztségének lejártá után sem volt hajlandó hazatérni Erdélybe, igaz, súlyos és hosszú (azt hiszem) tüdőbetegség is akadályozta, de utódának, Szalcsvai Istvánnak

kinevezése után is³³⁹ több mint másfél évig a Sancta Barbara-ban marad. Minden alkalmat és ürügyet megragad, hogy Bécsben maradhasson, a Kurzböck-féle illír nyomda cenzori és korrektori állását is megpályázza – eredmény nélkül. A világi papság – irigylve a bazilita kedvező helyzetét – kérvényben követeli hazatérését. Minden hiábavaló volt: haza kellett térnie.³⁴⁰

Ezzel a triász mindhárom tagja visszaérkezett annak a Babbnak a Balázsfalvájára, akinek megválasztása ellen mindhárman küzdöttek volt.³⁴¹ A felvilágosodás hatásának tulajdonítható, hogy 1783-ban mindhárman kérik szerzetesi fogadalmuk alóli feloldásukat. El is nyerték, Klein kivételével, aki 1803-ig elkeseredetten élte tovább írásban és fordításban szorgos életét a balázsfalvi kolostorban. Major világi pap lett Magyarrégenben, Sinkai iskolaigazgató világi minőségben.³⁴²

Nem kétséges, hogy mindhárman erőteljesen hatása alá kerültek a Mária Terézia uralmának vége felé általánosan elhatalmasodó felvilágosult életfelfogásnak. Klein Sámuel mutatkozott ezúttal is a legérzékenyebbnek, román történetében az előítéletektől és babonáktól megtisztított századot emlegeti.³⁴³ Lázás bécsi tevékenységét a jozefin-korszak első éveiben nem eredeti művek, hanem fordítások és átdolgozások jelzik, fáradozása céljaként pedig népe kiművelését tekinti.³⁴⁴ A felvilágosodás hatását leginkább nem konkrét gondolatok átvételében figyelhetjük meg, hanem főként a művelődés nemzetnevelőfeladatának lelkes elfogadásában. Az alapélmény a római eredetű és az unióban római hitre visszatért nép lelkendező felfedezése marad. A nép kiművelését eddig az unió végezte. Ezt a szerepet a század hatvanas éveitől kezdve a Habsburg birodalomban az egyházaktól a felvilágosult eszmények szolgálatába szegődött állam igyekezett lassankint átvenni. Mi sem természetesebb, ha a román értelmiség együtt ment ezzel a fejlődéssel és átvette a felvilágosodás laikus népművelő eszményét. Ebből az következett, hogy a román felvilágosodás

nem lépett nyugati mintára kozmopolita ösvényekre, hanem a nép erdélyi fejlődésének nemzetiségi vonalát erősítette és siettette. Eltávolodott a szerzetesi eszménytől, de megmaradt a vallás és az egyház mellett. Klein bécsi munkái világosan mutatják, hogy az új szellem fokozottan az anyanyelvű művelődés felé fordította a figyelmet, de a vallásos érdeklődés még mindig a középpontban maradt;³⁴⁵ mégpedig görög és latin vonalon egyaránt,³⁴⁶ de ott van Marmontel *Belisaire*jének fordítása és egy tankönyv, az *Arithmetica* is. Az új világ szellemiségét a *Logica*³⁴⁷ és a *Ius naturae et Ethica*.³⁴⁸ Klein példája azt mutatja, hogy egy műveltségileg elmaradott nép hátrányát mohó igyekezettel és lázas sietséggel máról-holnapra próbálja behozni. Ezért a kapkodás a legváltozatosabb feladatok után, mintha egy ember vagy egy nemzedék századok munkáját akarná egy csapásra elvégezni.

Sinkait nem érintette olyan mélyen a felvilágosodás szele, mint Kleint, érdeklődési köre ebben a korszakban úgyszólván csak történelmi, szemben Klein szinte humanista sokoldalúságával. A „*Chronica Românilor*” egészen jól elképzelhető a felvilágosodás áramlata nélkül is, iskolaszervező munkája pedig a koráramlat sodrásának a következménye, nem egyéni kezdeményezés.

A felvilágosodás legfontosabb következménye az erdélyi román fejlődésre az volt, hogy a nemzetfogalomnak a humanista latinságesszme által már megkezdett laicizálását befejezte. A közösségi érzés központjából a valláshoz tartozásnak eddig döntő szempontja megingott és helyébe fokozatosan a nemzetiség lépett. Ez még nem jelentette a vallástól való elszakadást, hanem – a sajátságos román adottságoknak megfelelően – ortodox reakciót a latin egyházzal szemben. Ez tulajdonképpen tükröképe az unió jelentősége csökkenésének az állampolitikában a felvilágosodás elterjedése nyomán.³⁴⁹ Ugyancsak jellegzetes román és dunavölgyi viszonyokból következett, hogy a felvilágosodás művelődési eszménye nem vezetett világpolgár-

ságra, mert ennek előfeltétele egy már kiépült nemzeti kultúra lett volna, hanem az egyelőre még csak megvalósításra váró nemzetiségre.³⁵⁰

Az erdélyi triász mindhárom tagjánál megfigyelhetjük az ortodox reakció jelenségét. Kialakult egy olyan szellem, mely hajlandó lett volna az egykor úgylis csak eszközként felhasznált uniót esetleg fel is áldozni, ha a kultúrához és a nemzetiséghez vezető ösvény nélküle is megnyílik a románság számára, mint ahogyan ezt II. József uralma alatt remélni is lehetett. Az unió egyik legnagyobb ajándéka, a rómaiság tudatosodása és a nemzetiségi önbizalom megerősödése már úgylis elnyert dolgok voltak. Az uniótól való eltávolodás folyamatát Major Péter egy 1783-ban Balázsfalván keletkezett kéziratot művével, a *Proca-non*-nal próbáljuk érzékeltetni.³⁵¹ Ez a mű Justinus Febroniusnak, a pápai hatalom korlátlansága ellen fellépő felvilágosult szellemű német teológusnak a hatása alatt áll³⁵² és tulajdonképpen nem más, mint az unió görög jellegének bizonyítása és kihangsúlyozása. Major leplezetlen ellenszenvvel ír Róma züllöttségéről és erkölcstelenségéről (?)³⁵³ és – ő, a volt római alumnus – szenvedélyesen kikel a Rómában tanuló és a katolikus egyház előtt hódoló románok ellen.³⁵⁴ „Isten segítségével a németek most felvilágosodtak – írja Major – és felfedik Róma minden fondorlatát, tanulmányozzák a szentatyák tanításait és az egyház régi szokásait és megvalósítják őket, amint ez kitetszik a felette hatalmas II. József császár által kiadott sok dekretumból... Ezeket, hogy minden román tudára adjam őket, a mi valaha híres nemzetünk számára (vestitutului ore când neamului nostru) román nyelvre lefordítva a könyv végéhez fogom hozzácsatolni”³⁵⁵.

A triász mellett nem hallgathatjuk el *Budai* (– *Deleanu*) *János* nevét, aki működésének javarészét már a következő korszakban fejtette ki, de már II. József évtizedében egyik legszorgalmasabb munkása volt a román felvilágosodásnak. Ő is a Santa Barbara hallgatójaként került fel a császárvárosba.

A triással azonos jelenség, szótárkészítéssel, történetírással, tankönyvfordítással foglalkozik, de valamennyi kortársánál többre vitte a szépirodalom terén. Egyedül Sinkai nyúlt néha lantjához, de csak alkalmi költeményekkel próbálta ki szerény költői tehetségét. Budai az erdélyi költészet első nagy, sőt egyetlen nagy korabeli alakja, főműve, a *Tiganiada* című komikus eposz egészen kirí a latinista irány költészet nélküli világából. Ez a mű az általunk tárgyalt korszaknál később keletkezett, de szelleme és levegője II. József korából való. Budait Babb kicsinyessége elriasztotta Balázsfalváról, ahová egészen rövid időre megpróbált visszatérni és előbb Bécsben, majd Lembergben vállalt állami hivatalt. Egy nagyméretű román-német szótár kidolgozását még 1783-ban Bécsben kezdi meg³⁵⁶ és ugyanitt, mint a haditanács írnoka fordít le egy tanítók számára készült hivatalos vezérkönyvet román nyelvre³⁵⁷ és valószínűleg még más jozefinista jogi munkák fordítása is az ő tolla alól kerül ki.³⁵⁸ Nagy figyelmet érdemelnek a triász problémakörében mozgó történeti művei. A hiányos és befejezetlen töredékekből (Dácia története a teremtéstől 1699-ig és Erdély népeinek eredete) valószínűleg egy *De originibus populorum Transylvaniae commentatio cum notis et observationibus historico-criticis* című művet szándékozott összeállítani. Az Unio trium nationumról szóló írása Klein közjogi koncepciójának, tehát a *Supplex Libellus Valachorum* vonalának felel meg. A románok az ő szemében tiszta latinok, a magyarok finnek, a székelyek szkíták, a szászok a római korból itt maradt germánok.³⁵⁹

A felvilágosodás felébresztette a szunnyadó ortodox ösztönöket a görög katolikus értelmiségiek lelkében és szembefordította őket Rómával. Míg az unióba vetették nemzeti reményeiket, erős volt a ragaszkodás hozzá; II. Józsefnek a katolikus egyházat korlátozó és rendszabályozó rendeletei, de különösen a Türelmi rendelet óta az állam ugyanazt kínálta, amit azelőtt a katolikusoktól vártak, az unióra tehát már nem volt akkora

szükség. Különösen Klein, aki a legszélesebb érdeklődésű volt hármójuk közül, közeledett erőteljesen az ortodoxia felé. Bastasich vádja szerint már 1784-ben az áttérése **gondolkozott**.³⁶⁰ Babb szerint a Bécsben szabadon olvasott ortodox könyvek hatottak rá.³⁶¹ Sinkai elveti a „Filioque” tant³⁶² és az uniót most már egyszerű fegyverszünetnek tartja a katolikus egyházzal,³⁶³ tehát politikai, nem vallási viszonyulásnak. Klein is, Sinkai is kétségbevonják az unió alapjait, de különösen az 1721-i bulla erectionalis érvényességét és határozottan nemzetiségi kérdést látnak az egész unióban.³⁶⁴ II. József idejében tehát a görög szellem és a nemzeti szellem fokozatosan erősödik, de amikor az Edictum revocationis új visszahatást vált ki a magukhoz térő rendekből az unióra, mint támaszra újra szükség lesz a visszagörögösödés folyamata jórészt megáll és biztosítja a görög katolikus egyház fennmaradását. A változás a triászra is kihat. Mikor Kleint 1796-ban azzal vádolják, hogy ortodox püspökség után jár, azzal vágja ki magát, hogy éppen arra akarta az ortodoxokat rábeszélni, hogy unitus püspököt kérjenek, ő maga pedig felajánlotta, hogy kész akár a latin rítusra is áttérni.³⁶⁵ Valójában nem katolikus öntudat tért vissza, hanem a nemzetiség győzte le a felekezeti ellentéteket. Darabant 1791. május 12-én írja Babbnak: „Mialatt Erdély urai és vezető nemzetei az unitáriusokat is beveszik és megegyeznek velük minden politikai ügyben, csak mert egy nemzetből valók, különösen nekünk kell ismernünk vérünket és meg kell egyeznünk a nemzet boldogulásáért”.³⁶⁶ Klein izgatja az ortodoxokat, hogy ne szerb püspököt kérjenek maguknak, hanem román. Az unitusok és disunitusok szerinte már nem gyűlölik egymást, testvérek módjára élnek és alig van közöttük különbség. Úgy tudja, hogy az ortodox románok lélekben már meghasonlottak a szerbekkel.³⁶⁷ Az ortodox értelmiség egy része már tényleg nemzeti püspököt kívánt,³⁶⁸ de beletelt egy-két évtized, amíg ez a kívánság általánossá vált. A vallási közösség felváltása a nemzeti közösséggel azután nem-

zeti gyűlölséget élesztett a románok és az egyházi vezetést kizárólag a maguk előjogának tekintő szerbek közt. A kiéleződő román-szerb egyházi ellentét a román nemzetiség diadalának a jele. Az unió lendítő szerepét a román nacionalizmus fejlődésében a Mária Terézia halála előtti évtizedben a felvilágosodás váltotta fel. Minél mélyebbre ástak bele a múltba a tudósok, minél jobban megismerték a nyelv rejtelseit és minél nagyobb hittel néztek fel a megvilágosító tudás fáklyájára, annál nagyobbabban nőtt a román önbizalom, a nemzet jövőjébe vetett reménység és a jogok kiharcolására ösztönző harci kedv. A felvilágosodás közel hozta egymáshoz a két román felekezetet a nemzetiség közösségében. Az igazi nagy élmény azonban nem az ész világossága, hanem a rómaiság fényessége volt és maradt. Ennek megfelelően a romantikus történelmi érv Traianus jogcímén az éltető eleme a görög katolikus és az ortodox értelmiség közös politikai mozgalmának, mely a *Supplex Libellus Valachorum* néven ismert felségkérvényben teljesebben ki, míg a felvilágosodás igazi kiművelő hatása csak a mozgalom kudarca után kezdődik.

VIII. A *Supplex Libellus Valachorum*

Az erdélyi román nemzetiségi öntudat II. József korában minden más megelőző kornál sebesebb lépésekkel haladt a kiteljesedés, a nemzetiségi mozgalom felé. Időben és térben: tehát történelmileg és földrajzilag kialakult a románság felfogása önmagáról, a nemzetszemlélet hordozója, az értelmiség, bár csak vékony réteggé, de készen állt a nemzetiség érdekeinek szolgálatára. Az értelmiség öntudata már nemcsak népi öntudat, hanem egyenesen nemzetiségi öntudat, mert a románság sorsának irányítását, tehát egy politikai célkitűzést vállalt a maga feladatául. A nemzet egyelőre csak egy osztály-

ra, az értelmiségre terjedt ki, a többi társadalmi rétegek, elsősorban műveltségi okokból, kívül maradtak rajta. II. József évtizede alatt az értelmiség jobban érvényesült, mint azelőtt, hálás is volt érte és boldogulását tőle várta.³⁶⁹ Egy ismeretlen ortodox verselő már trónra lépésekor második Traianusnak nevezi Józsefet.³⁷⁰ Moga Mózes szelistyei esperes 1782-ben utolsó csepp vérét is hajlandó kiontani József birodalmáért.³⁷¹ Klein Sámuel történelmi kutatásainak eredményei Balázsfalvát és a görög katolikus espereseket egészen áthatották és valószínűleg ő volt az, aki a történelmi tudatot az ortodox papságnak is átadta. Már 1788 környékén sűrűn találkozunk a vezető ortodox papokkal Szebenben és nemzeti öntudatra, a szerb egyházi vezetés kiküszöbölésére ösztönzi őket.³⁷² Mire József meghal, az ortodox klérus már éppen olyan határozottan állást foglal a nemzetiségi követelések mellett, mint a görög katolikus. Mindez nem a nyomtatott betű, hanem a személyi érintkezés, szóbeli propaganda eredménye. Klein Sámuel volt az első erdélyi román, aki a római eredetnek általánosságban megfogalmazott, valósággal primitív tételét történelmi tartalommal töltötte ki. A jelek szerint Sinkai hatása a román értelmiségre jóval csekélyebb volt, pedig ő Klein Sámuelnél sokkal mélyebben és szélesebben ásott bele a román múlt emlékeibe.

A dákoromán ideológiánál is nagyobb feszítőereje volt azonban az egyházi és a világi értelmiségi réteg anyagi és társadalmi elégedetlenségének. Sem a papság anyagi ellátása, sem a tanult világi románok könnyű elhelyezkedése nem oldódott meg József idejében sem. „A félretolt intelligencia legnagyobb ellensége mindazon rendszernek, mely nélküle akar uralkodni.”³⁷³ A román értelmiség érvényesülési vágya a nyolcvanas évek vége felé egy politikai mozgalomba sűrűsödött össze, amelynek a *Supplex Libellus Valachorum* csak egyik jelensége. Az *Edictum restitutionis* és József halála nem előidézte, sem kiváltotta, hanem csak megerősítette a már megindult mozgalmat, mely minden előzőtől lényegében különbözött. Nem poli-

तिकai eredményekért, nem is a negyedik rendi nemzetért indult el, hanem mindenért: a hatalom birtoklásáért. Klein és Sinkai olyan történelmi konstrukciót állítottak össze, mely az értelmiségi réteget a rendekével merőben ellenkező történelmi meggyőződéssel látta el. Alapja a dákoromán folytonosság Erdélyben, melynél fogva a románság jogai minden más országlakó nép jogainál régebbiek. Klein és Sinkai a történelmi források közel egy ezredéves hallgatását a románokról úgy hidalták át, hogy a Dacia földjén megfordult népeket vagy békében éltették az ott megmaradt románokkal, vagy egyszerűen kijelentették, hogy az idegen népnevek alatt románok rejtőznek. Nagy segítségére szolgált a román történelmi irodalomnak, hogy Schwandtner 1746-ban kiadta III. Béla király névtelen jegyzőjének, az ún. Anonymusnak addig lappangó krónikáját,³⁷⁴ mely szerint a magyar honfoglalók már a IX. században románokat találtak Erdélyben. Amint az unió megmaradását a rómaiság visszaállítása gondolatának köszönhetné, úgy a román nemzetiségi követelések megfogalmazását egy másik *visszaállításnak*, a régente birtokolt politikai jogok visszaállítása gondolatának köszönhetné. Mindkét feltételezés fikció volt, de történelemalkotó fikció. Anonymus rendkívüli hatása a román nacionalizmus fejlődésére abban leli magyarázatát, hogy nagymértékben hozzájárult a rómaiság-tudat élményének tartalommal való kitöltéséhez.

Minthogy az új román történelmi koncepció a *Supplex Libellus Valachorum*ban van kifejtve, először ezt kell ismertetnünk.

Klein Ince érvei: a román a legrégebb és a legszámosabb nép Erdélyben, a *Supplex Libellus Valachorum* is átveszi. Megalapítja, hogy a románok jogtalan állapotát nem törvények határozták meg, hanem az idők mostohasága. A románok Traianus kora óta megszakítás nélkül éltek Erdélyben mint egyetlen teljes jogú nemzet. Mikor a magyarok bejöttek Erdélybe, nem hódították meg a románokat, hanem ezek a magyarok

vezérét, Tuhutumot, saját jószántukból szerződésileg fejedelmüké válasszatták és ezáltal a jogokat megosztották a magyarokkal. Ettől kezdve tehát két nemzet volt: a magyar és a román. Ami a szászokat illeti, az 1224-i Andreanum értelmében a románok egyenrangú nemzet a szászokkal a Királyföldön. A magyarok, a székelyek és a szászok 1437-ben létrehozták ugyan az unio trium nationumot, de ez nem érintette a román nemzet jogait. A románok élvezték is nemzeti jogukat egészen a XVII. századig, amikor az Approbatae Constitutiones nevű törvénygyűjteménybe vagy tévedésből, vagy ártani akarásból olyan kifejezéseket csúsztattak bele, amelyek károsak és sérelmesek voltak a románokra nézve, mint pl. az, hogy csak toleráltak az országban. Erdélyben tulajdonképpen egyáltalán nincsen recepta natio, csak unita natio; van ellenben recepta religio, s ennek a jelentése a kérvény szerint tulajdonképpen tolerata religio. Az uni trium nationum ezek szerint nem volna kapcsolatban a nációk recepciójával! A protestáns felekezet térhódításával a XVI. században a római katolikus mellett bevették volna a lutheránus, a kálvinista és az unitárius vallást is. Miként az unio trium nationum nem érintette a román nemzet jogait, úgy a fenti négy vallás recipiálása sem érintette a görög hit kezdettől fogva szabad törvényes gyakorlatát. A román nemzet és a román vallás nem recipiáltak, hanem felül állnak ezeken a kategóriákon, mert éppen a románok vették be, fogadták be a többi nemzeteket és vallásokat! A Supplex Libellus Valachorum még tovább megy: Erdély osztrák uralom alá kerülését úgy magyarázza, hogy miként a románok a IX. század végén Tuhutum alatt bevették a magyarokat, úgy a XVII. század végén bevették Lipót alatt a németeket.³⁷⁵ A Habsburg uralkodók javítanak a románokon esett igazságtalanságon és unitus diplomákkal látják el őket, különösen a II. Diploma Leopoldinummal, mely közrendű románokra is kiterjed, de az 1744. VI. tc. újra kizárja ezeket a jogokból. Legkivált II. József igyekezett segíteni a románokon, eltörölve

a nemzetek közti különbséget. Kiemeli a *Supplex Libellus Valachorum*, hogy a román nemesek nehezen érvényesülnek a hivatalviselésben és jobbára csak alsóbb tisztségekre alkalmazzák őket. A kérvényező nemzet nem törekszik az ország felforgatására, hanem helyre állítására (*redintegratio*) és a román nemzet régi jogainak visszaszerzésére; negyedik nemzeté emelését sem kéri, mert valójában már századok óta *regnicolaris natio* a magyarok mellett.

Mindezek alapján a román nemzet kéri:

1. Hogy a románokra nézve gyűlöletes és sértő kifejezéseket, mint „*tolerati, admissi inter Status, non recepti*” töröljék el és a királyi kegyből újjáéledő román nemzetet részesítsék az összes polgári és politikai jogokban.

2. Hogy a román nemzet nyerje vissza az országlakó nemzetek sorában azt a helyet, amelyet 1437-ig (állítólag) élvezett.

3. Hogy a román nemzet görög hitű papsága – tekintet nélkül arra, hogy egyesült-e a nyugati egyházzal vagy nem – azonkívül nemessége, városi és falusi közrendűi ugyanazon jogokban részesüljenek, mint az *Unio trium nationum*hoz tartozó nemzetek papsága, nemessége és közrendűi.

4. Hogy a vármegyékben, a székekben, a kerületekben és a községekbe a tisztviselők és az országgyűlési követek választásánál, továbbá az udvari és a tartományi főkormányiszékek tisztviselői állásainak betöltésénél és előléptetésénél a román nemzetet számának megfelelő mértékben vegyék tekintetbe.

5. Hogy azoknak a vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és községeknek, amelyekben a román lakosság van többségben, adjanak román neveket is; amelyekben más nemzetiségűek vannak többségben, azokat az illetők nevezzék el vagy kapjanak vegyes: magyar-román vagy szász-román nevet, vagy pedig minden nemzeti elnevezés helyett folyókról és várakról nevezzék el őket. Hogy az ország összes lakói nemzetiségi- és valláskülönbség nélkül a maguk rendjének és állapotának

megfelelő szabadságokat és kiváltságokat élvezték és a közterheket teherbíró képességük arányában viseljék.

A kérvény az erdélyi románok számát mintegy millió főben jelöli meg. Arra az esetre, ha esetleg a jelenleg folyó országgyűlés a románok jelenlegi jogtalanságát tévesen törvényerejűnek venné, vagy nem ismerve elég jól a polgári társadalom törvényeit, a haza történelmét és a hazai törvények értelmét, vagy nemzetiségi és vallási gyűlölettel viseltetve a román nemzet iránt, ennek ügyét elgáncsolná, nemzetgyűlés tartására kér engedélyt a két román püspök vezetése alatt, hogy azon a király elé terjesztendő sérelmeiket összefoglalhassák.³⁷⁶

A *Supplex Libellus Valachorum* egy mesterkéltn és tökéletesen hibás történelmi koncepció segítségével egészen új alapokra akarta helyezni Erdély berendezését. Klein Ince még negyedik nemzetté akarta tenni a románságot, bele akarta illeszteni a rendiség fennálló rendszerébe, ennek megfelelően érvei elsősorban rendi természetűek, míg történelmi érvei egészen fejletlenek. A *Supplex Libellus Valachorum* éppen ellenkezőleg a történelmi érvelésre helyezi a fősúlyt és abból a téves feltételezésből kiindulva, hogy a román nemzet eleitől fogva minden más nemzetnél inkább törvényes és teljes jogú országlakó nemzet (*natio regnicolaris*) csupán jogainak élvezésében akadályozzák, elveti a negyedik rendi nemzet követelését és a román kérdést egyszerű közigazgatási kérdéssé igyekszik leegyszerűsíteni. A románok törvényes jogokkal rendelkeznek, de végre is kell őket hajtani. Ezért a kérvényen a visszaállítás motívuma uralkodik: vissza kell állítani az állítólag meghamisított törvénykönyv tisztaságát, a román nemzet 1437 előtti állapotát, a román papság és a román értelmiség egyenjogúságát. Egészében a *Supplex Libellus Valachorum* nem rendiségellenes, sőt a rendi jogok végrehajtását kívánja, természetesen a maga különleges, fiktív történelmi felfogása szerint. Az 5. pont, a helységnevek románosításának kívánsága, idegenül hat benne, a nyelvi nemzetiségnek túl korai igénye ez, mely

mintha a francia forradalom hatására mutatna. A Tuhutum és a románok közt létrejött pactum conventum a felvilágosodás tana a társadalmi szerződésről. A román nemzetgyűlés tartásának kérdése nyilvánvalóan szerb hatás. Adamovics ortodox püspök maga is szerb volt és részt vett a Temesvárott 1790 decemberében megtartott illír nemzetgyűlésen, Stratimirovic karloviçi metropolita pedig egyenesen figyelmeztette, hogy tapintatosan kopogtasson a román nemzet érdekében az illetékes ajtókon.³⁷⁷

Miként az erdélyi triász egész műve hangsúlyozottan magyar eredetű történelmi dokumentációra és magyar történettudósok anyaggyűjtésére és eredményeire épült fel, amit újabban tüzetes tanulmányok tettek nyilvánvalóvá,³⁷⁸ úgy a Supplex Libellus Valachorum forrásai is szinte kizárólag magyar történetírók műveiből származnak (Anonymus, Bonfinius, Timon, Pray, Benkő). A Supplex Libellus Valachorum kultúratalaja tehát határozottan magyar. Más dolog, hogy a szellem egyáltalán nem magyarbarát, hanem kifejezetten a magyar és a szász nemzet ellen van irányozva, minthogy ez a két nemzet állott a román értelmiség politikai vágyainak útjába.

Még II. József halála előtt, 1789-ben vagy talán még hamarabb is, Erdély-szerte titkos szervezkedés indult a román görög katolikus egyházi és világi értelmiség körében a román nemzetiség érdekeinek előmozdítására.³⁷⁹ A főmozgató a nyugtalan vérű, kezdeményező hajlamú naszódi vikárius, Para János volt,³⁸⁰ aki kapcsolatot tartott fenn a görög katolikus értelmiség jelentős részével, Papp Lászlótól kezdve Darabant Ignácig. Babb püspök lett volna a természetes vezető, aki Szebenben többek közt Rall tábornokkal is tárgyal, de „nem mert” belemenni a nagy tétért folyó játszmába.³⁸¹ Adamovicsot is sűrgeti klérusa, de ő is óvatos, mert attól tart, hogy a kormány az összeesküvés fejének fogja tekinteni.³⁸² A mozgalomnak Bécsben egész különítménye volt, mely Méhesi Józsefből, Papp Aronból, Kozma Jánosból és a Bécsben tanuló román alumnu-

sokból állt, de számíthatott az illír kancellária rokonszenvére is.³⁸³ Minthogy Babb, akit Bánffy gubernátor óva intett a szervezkedésbe való belekeveredéstől,³⁸⁴ rokonszenve ellenér sem tartotta tanácsosnak kiállni a porondra, a mozgalom reménységét a vállalkozóbb szellemű, de alapjában véve mégis óvatos Darabant püspök személyébe vetette. A magyarság észrevette a földalatti mozgalmat, de célját nem értette, inkább a Horia-mozgalom megújulásától tartott, ezért itt-ott túlzott idegességgel lépett fel a gyűlésező pópák ellen.³⁸⁵ Para Halmágyi János fogarasi vikáriussal és Topa Cirill szebeni esperessel együtt egy kérést adott be a guberniumhoz, amelyben azt kívánta, hogy a románoknak is legyenek képviselőik a diétán. Az elutasító válasza kérését megismétli, de ezúttal is eredménytelenül.³⁸⁶ Majdnem ugyanebben az időben Adamovics is diétai tagságot kért a maga számára, de őt is visszautasították.³⁸⁷ Para rendíthetetlenül írja és íratja a kérvényeket, Nagyváradon megmaradt két beadatlan kérvény, melyek közül az egyiket ő és Major Péter írták alá, a másik – azonos szövegű – kérvényt pedig a II. román határőrezred 12 tisztje.³⁸⁸ A tisztek megnyerése Para műve, aki az említett ezrednek sokáig tábori káplánja volt. Egy újabb kérvényében Para az egész román nemzet nevében a szerbekhez hasonlóan nemzeti kongresszus tartására kért engedélyt, sőt a császár elutasító válasza után valóságos forradalmi hangon követelte ugyanazt, de ismét hiába.³⁸⁹

Para és társainak heves intranzigenciája és Babb higgadtabb magatartása fokozta az ellentétet, mely a püspök és klérusa közt már régebben fennállt, úgy hogy a bölcs Darabant vette fel a békítő szerepét. Nem lehet pontosan tudni, hogy az ismertetett előzmények után hol és ki szerkesztette meg a *Supplex Libellus Valachorumot*. A nagyváradi görög katolikus püspökség kéziratárában fennmaradt az eredeti fogalmazvány,³⁹⁰ ami azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy ott is keletkezett. Darabant szerepe általában nem a mozgalom szel-

lemi létrehozásában, hanem inkább pártfogó és közvetítő készségében állt, Para vikárius pedig a szervező szerepét játszotta. A *Supplex Libellus Valachorum* szerzőségét nem lehet egyetlen egyénre rábizonyítani, de általában két személy részvétele biztosra vehető: Méhesi József és Klein Sámuelé. Méhesi szerzősége mellett szól Sinkai tanúsága,³⁹¹ de mellette szól egy nagyváradi feljegyzés is, amely szintén neki tulajdonítja a szerzőséget.³⁹² A végleges szöveg Darabant bécsi tartózkodása idején készülhetett el, 1791 elején, amikor Molnár János is ott tartózkodott,³⁹³ úgyhogy az ő közvetlen közreműködése sem teljesen kizárt dolog, bár ennél sokkal valószínűbb, hogy csak tudott róla. Ugyanezt mondhatjuk Papp Aronról és Kozma Jánosról is. A végleges szöveg nézetem szerint Méhesi; a történelmi dokumentáció azonban, mely nem túl gazdag, közvetve Klein Sámuelétől származik, akinek a szerkesztésben nem lehetett része,³⁹⁴ de a szellemi előfeltételek megteremtésében annál nagyobb. A „res nationalis”-t ahogyan a kérvényt Para nevezte,³⁹⁵ annyira titokban³⁹⁶ készítették, hogy senki sem írta alá és a hagyomány sem őrizhette meg a szerzők neveit.

A *Supplex Libellus*sal majdnem egy időben adott be Babb püspök egy kérvényt a görög katolikus klérus nevében, amelyben mind a klérus, mind a nép felvételét kéri az ország rendjei közé nemcsak a vallás, hanem a nemzetiség tekintetében is. Ami a nép recipiálását illeti, Babb fő érve a II: *Diploma Leopoldinum* 3. pontja.³⁹⁷ Ezt a kérvényt II. Lipót a *Supplex Libellus Valachorum*mal együtt érdemében nem vizsgálta meg, hanem az éppen üléselő kolozsvári diétára küldette le véleményezés végett.³⁹⁸

A *Supplex Libellus Valachorum* körüli politikai mozgalom jellegére rendkívül jellemző egy harmadik kérvény, amelyet 1791. július 21-én adtak be az egész román nemzet nevében, de valójában csak az értelmiség érdekében. A kérvény egyedüli tárgya a románok hivatalviselése. A román nemesség süllye-

désének két évszázad óta a kérvény szerint az az oka, hogy a magasabb hivatalokból nemzetiségi gyűlöletből kiszorították szükséges tehát, hogy a jövőben a románok számuk arányában juthassanak közhivatalokhoz.³⁹⁹ Ezt a kérvényt az udvar nem küldte le a diétára. A kancellária szerint a hivatalok betöltése nem a tanulatlan nép tömegétől, hanem az egyének képességeitől függ,⁴⁰⁰ egyébként sincs egyetlen szolgálatra alkalmas román sem, akit nemzetisége miatt kizártak volna.⁴⁰¹ A Supplex Libellus Valachorumot március 11-én adta be Darabant,⁴⁰² miután megtudta, hogy Babb is hajlandó a következményekért a felelősséget vállalni⁴⁰³ és miután az udvar részéről is kapott biztatást.⁴⁰⁴

A román kérvények leküldésében az erdélyi diétára az udvar okossága nyilvánult meg, amennyiben nem tartotta lehetőnek a súlyos román kérések⁴⁰⁵ teljesítését, az ódiúmot azonban igyekezett magáról elhárítani.⁴⁰⁶ A kolozsvári országgyűlés a Supplex Libellus Valachorumot és a görög katolikus papság kérvényét június 21-én, július 30-án és augusztus 5-én tárgyalta.⁴⁰⁷ A rendek a legmoverebb rendi gondolkodásmóddal foglalkoztak nem annyira magával a kérvénnyel, mint inkább a király leiratával, mely a román kérvények tárgyalásának zsinórmértékéül az 1744: VI. tc.-ket állapította meg és a következő kérdéseket ajánlotta a rendek figyelmébe: 1. hogyan lehetne a románoknak polgárjogot; 2. a görög hitűeknek felekezeti különbség nélkül vallásszabadságot; 3. papjainak anyagi ellátást nyújtani és 4. hogyan lehetne a bárdolatlan román nép kiművelését előmozdítani.

1. A polgárjog (conciivilitas) kérdésében a rendek megállapítják, hogy a vármegyéken és a székely székeken a nemesnek, szabadosnak és jobbágnak nemzetiségi különbség nélkül ugyanazok a jogai, illetve a terhei. A románok csak a negyedik nemzet engedélyezésével kaphatnának több jogot, ez pedig egyrészt alkotmányellenes, másrészt öfelsege sem óhajtja. A Szászföldön az Andreanum biztosítja a szászok kizárólagos

jogait, a románok csak 1781-ben kaptak concivilitást, de ez 1790-ben megszűnt. A szászok kérésére ezt a kérdést a jövő diétára óhajtják halasztani.

2. Ami a vallásszabadságot illeti, a görög katolikusok kérése tárgyaltan, mert az 1744: VI. tc. a római katolikus valláshoz számlálva hozzá őket, világosan szól róluk és biztosítja jogukat. Az ortodoxok számára ajánlják a görög katolikusok példájának követését, csatlakozzanak ők is valamelyikhez a négy bevett vallás közül, mert a három nemzet és a négy vallás rendszerét nem lehet megmásítani. Egyébként is az ortodoxok vallásszabadságát külön törvénycikkben fogják biztosítani.

3. A papság eltartása dolgában egyszerű a megoldás: mint-hogy minden erdélyi felekezet maga gondoskodik papjai ellátásáról, a két román felekezetnek is csak ezt ajánlhatják. A Szászföldön az evangélikus papságnak törvényes joga van a decimajövedelemhez, erről a román papság javára nem mondhat le.

4. A románság kiművelésének fő akadálya a mindkét felekezeti papság műveltségi és erkölcsi elmaradottsága; ennek kiküszöbölésére az országos egyházi bizottság javaslatot fog a következő országgyűlés elé terjeszteni.

Ez a válasz a *Supplex Libellus Valachorum* legfőbb kívánságát, a románságnak *regnicolaris* natioként való elismerését határozottan megtagadta. A kérvény közjogi koncepciójával és történelmi érvelésével nem tartotta érdemesnek foglalkozni. A dákoromán folytonosság elméletét elveti, legfeljebb részben Fogarasban és Hunyadban ismeri el, általában a szomszéd országokból való bevándorlás tételét vallja. A hivatalviselés kérdésében a kancelláriával egy a felfogása, vagyis a törvényes követelmények betöltése esetén a nemzetiségi és vallási hovatartozás nem akadálya a hivatalviselésnek.⁴⁰⁸ A románokat sértő kifejezések törléséről a törvénykönyvből és a román helységnevek bevezetéséről, a román nemzetiségi érzékenység és a nyelvi nemzet eme modern kívánságáról sem esik szó. Az

erdélyi kancellária az országgyűlés felterjesztését minden különösebb megjegyzés nélkül küldte fel az uralkodóhoz,⁴⁰⁹ az államtanácsosok közül pedig nem akadt egy sem, aki a románok regnicolaris natióvá emelését az adott körülmények közt időszerűnek vagy szükségesnek tartotta volna.⁴¹⁰

Láttuk, hogy a románok mennyire bíztak az udvar támogatásában, annál nagyobb kiábrándulást jelentett a román értelmiség számára, amikor II. Lipót az országgyűlésre küldte le a *Supplex Libellus Valachorum* ügyét, ami egyet jelentett a mozgalom sikertelenségével. A bécsi románok úgy szerették volna a helyzetet megmenteni, hogy Babbot és Adamovicsot rá akarták venni a Bécsbe való feljövételre egy-egy bizalmi férfiú kíséretében, hogy személyesen lépjenek közbe a császárnál.⁴¹¹ A püspöki küldöttség feljövételét sürgeti Méhesi az országgyűlés elutasító határozata után is.⁴¹² A püspökök kevés hajlandóságot mutattak a vállalkozásra. Adamovics félt a guberniumtól, Babb pedig jól ismerte a való helyzetet. Az ortodox püspök végül is engedett klérusa nyomásának, ez ui. kihasználva a hódolati eskü letételére Szebenbe összehívott esperesi gyűlést, egyúttal hivatalosan megbízta a klérus nevében Adamovicsot a *Supplex Libellus Valachorum* megrekedt szekerének a kátyúból való kiragadására (szeptember 16).⁴¹³ Babbot – úgy látszik – Darabant közvetítésével vette rá klérusa a bécsi útra. A gubernium erre nem adott engedélyt és II. Lipót is csak mint magánembereket volt hajlandó őket felengedni.⁴¹⁴ Így mentek fel 1791 legutolsó napjaiban Adamovics és Babb a császárvárosba, a készülődés hónapjai alatt gyűjtött dokumentációs anyaggal felszerelve, hogy kiköszörüljék a *Supplex Libellus Valachorum*nak a diétán esett súlyos csorbáját.

Adamovics és Babb küldetésének lényege a *Supplex Libellus Valachorum* védelme és a kolozsvári diéta felterjesztésének megtámadása volt. Mindenek előtt a diéta felterjesztésének hiteles szövegét igyekeztek megszerezni a kancelláriától,⁴¹⁵ majd a románok hivatalviselésének kérdésében megismételték

az elmúlt év júliusában az egész román nemzet nevében beadott kérvényt.⁴¹⁶ Március 30-án beadnak egy terjedelmes munkálatot, amelyet természete miatt bátran nevezhetünk a II. Supplex Libellus Valachorumnak.⁴¹⁷ Ebben az I. Supplex Libellus Valachorum ismertetése után apróra veszik és a maguk szempontjából megcáfolni igyekeznek a diétai felterjesztés megállapításait. Szelleme egészen az I. Supplex Libellus Valachorumé, lényege a *restitutio in integrum*, s ezt, szemben az ország alkotmányos törvényeivel, hangsúlyozottan az uralkodó kegyétől várja.⁴¹⁸ Folytonosan rámutat arra a különbségre, ami a fennálló törvények megállapításai és a gyakorlat közt létezik. Az I. Supplex Libellus Valachorum jogi fogalmait néhol részletesebben kifejti és kifejleszti, ugyanúgy tesz a történelmi kitérésekben is. Lényeges új elem alig van benne, követelése is ugyanazok, csupán az 1. és az 5. pont marad el (sértő kifejezések kihagyása a törvénykönyvből és román helynevek), de felveti az arányos képviselet gondolatát, vagyis, hogy a diétai képviselők és köztisztviselők 2/3-a ezentúl románokból kerüljön ki.⁴¹⁹ Érdekessége még, hogy a nemzetgyűlésre – a II. Diploma Leopoldinum 3. pontjára hivatkozva – a katonai, világi és egyházi nemesi és polgári képviselők mellett közrendű képviselőket is szándékozik behivatni, mégpedig mind a két felekezetből.⁴²⁰

A II. Supplex Libellus Valachorum mellékletei még jobban megerősítik feltételezésünket, hogy szellemi alapjait az I. is Klein Sámueltól nyerte. Négy melléklet vall Klein kezére,⁴²¹ ezek közül az egyik azonos a Cipariu- közölte D.T. betűjelzésű tanulmánnyal, melynek szerzőjét Kleinben találtuk meg.⁴²² A mellékletek közt szerepel még Benkő József és Gebhardi Lajos egy-egy munkájának részlete is.⁴²³

Ami a két Supplex Libellus Valachorum fiktív közjogi elképzelését illeti, az valóban Klein Sámueltól került bele a kérvényekbe.⁴²⁴ Igazi szerzője azonban nem ő, hanem nagybátyja: Klein Ince püspök, aki az alapvető gondolatokat már egy fél

évszázaddal azelőtt kifejezte. A román nép történelmi elsőbbségét a többi együttlakó népekkel szemben Erdély földjén és azt, hogy a román tulajdonképpen eleitől fogva bevett nemzet, csak jogait nem hajtják végre – a szászokkal folytatott vitájában már érvekkül használta fel.⁴²⁵ Ezek a gondolatok tehát tovább éltek Balázsfalván és előbb Klein Sámuel kéziratos történelmi műveiben, majd a két *Supplex Libellus Valachorum*ban öltöttek testet. Klein Ince közjogi koholmányának továbbélése és a II. *Diploma Leopoldinum* újráfélbukkanása a *Supplex Libellus Valachorum*ban ékes bizonyosága a XVIII. századi román nemzetiségi fejlődés szerves egységének.

A két román püspök Kaunitz herceget egy német nyelvű emlékiratban tájékoztatta a II. *Supplex Libellus Valachorum* felől és támogatását kérte az uralkodónál.⁴²⁶ Ugyanaz a I. Ferenc azonban, aki egy évvel azelőtt Darabantot reményekkel kecsegtette, május 26-án kiadott határozatában figyelmeztette a püspököket, hogy csak mint magánszemélyek, nem pedig mint nemzetük képviselői kaptak engedélyt a Bécsbe jövetelre és elég szigorú hangon megintette őket, amiért a rendek iránt tiszteletlen hangnemet használtak, sőt a királyi törvényeket, határozatokat és diplomákat ócsárolni merészelték. Inti őket, hogy azonnal térjenek haza és biztosítja őket a román nép iránti szeretetéről.⁴²⁷ A nemzeti kongresszus követelése azt az aggodalmat keltette fel, hogy a románok illír mintára államot akarnak képezni az államban,⁴²⁸ ezért felvetődött a szerb Adamovics leváltásának gondolata,⁴²⁹ ami azonban csak terv maradt.⁴³⁰ Adamovics és Babb július 1-én hosszú, rendkívül érdekes írásban mentegetőznek, hogy mindkét kérvényt (az I. és II. *Supplex Libellus Valachorum*ot) az egyházi és világi értelmiség nyomására adták be.⁴³¹ Az illír előjogok ösztönző hatása a román politikai követelésekre egészen világosan kitűnik a püspökök védekezéséből.⁴³² A püspökök csak annyit értek el, hogy kérésüknek megfelelően leirat ment a gubernumhoz, intve Erdély népeit, hogy kölcsönös szeretettel viseltes-

senek egymás iránt és tartózkodjanak a román nép sértésétől.⁴³³ Az erdélyi románság politikai mozgalma 1789 és 1792 közt ezzel gyakorlatilag lezárul. Az 1791. évi IX. tc. Megszünteti az ortodox vallás megtúrt jellegét és biztosítja szabad vallásgyakorlatát a király által kinevezendő püspök vezetése alatt. Az ortodox hívők állapotukhoz képest egyenlő elbánásban részesülnek az ország többi lakóival.⁴³⁴ Ez egyenjogúsítást jelentett az ortodox vallás számára, de a „restitutio in integrum” követelésével fellépő román nemzetiség számára még vigasztalásnak sem volt elég.

*

Az erdélyi románság nemzetiségi fejlődésének kulcsa a rendiség és a vezetőréteg kérdése. A középkori román kenéz társadalomból kialakuló román vezetőréteg szakított saját népiségével és a magyar nemesi rend természetes vonzásának engedve, nyelvben magyarrá, vallásban római katolikussá lett. A román vezetőréteg önkéntes beolvadása a magyarságba lehetetlenné tette a román rendi nemzet kialakulását a magyar, székely és szász rendi nemzet mintájára. A megmerevedett rendi körülmények évszázadokra megakadályozták ennek az állapotnak a revízióját. A román fölemelkedés egyetlen lehetősége a rendi nemzet fokának elérése lett volna. A protestáns erdélyi fejedelemség idejében a vezetőréteg beolvadása, ha lassúbb ütemben is, de egyre folytatódott, a népiségüket megőrző szegénysorsú nemesek (többnyire inkább félnemesek) és a szórványosan különféle mentességet nyert tanulatlan papok nem képeztek öntudatos tettekre kész vezetőréteget. Csak a vallási unió teremtett olyan helyzetet Erdélyben, amely lehetővé tette a papság és a világi nemesség rendi és társadalmi igényeinek valamelyes kielégítését. A már létező, de merev, statikus román népi és rendi állapotot az unió mozgásba hozta és a társadalmi-politikai fejlődés dinamikus lehetőségét biztosította számára. De nemcsak ezt, hanem a bekapcsolódást a

nyugati művelődésbe is biztosította a románság számára, a katolikus iskolák művelődést közvetítő tevékenysége pedig történelmi tudattal látta el az immár nyugatias életszemléletűvé váló új vezetőréteget. Most már nem a rendiség az egyetlen osztályképző szempont, hanem fokozatosan erősödő érvényesüléssel a műveltség is, ezért a román nacionalizmus hordozói nem annyira rendi, mint egyre inkább műveltségi kategóriát, értelmiséget képeztek, bár az értelmiség szinte kizárólag nemesekből került ki. Az erdélyi román nacionalizmus sorsa a XVIII. században egyenlő az értelmiség sorsával. Az értelmiség a benne és a népben érvényesülő ortodox alapmagatartást a római eredet és a római hit kettős revelációjának segítségével győzi le és így „tér vissza” az ortodoxiában elhagyottak vélt ősi római alaphoz. Ez a horgony rögzítette oda véglegesen a nyugati kultúrkörhöz, de ez volt a csodaszer is, amely a vezetőréteg folyton fenyegető áthasonulását a magyarságba és a katolicizmusba lefékezte, majd megállította. Az unió legdöntőbb jelentőségű nemzetformáló hatása abban rejlik, hogy biztosította a társadalmi emelkedés, sőt bizonyos mértékben a rendiségben való elhelyezkedés lehetőségét és a magasabbrendű műveltség elnyerését a népi-nemzetiségi alaptényező, a román jelleg feláldozása nélkül. A teljes jogú rendi nemzet követelését a régi rendi nemzetek ellenállása az 1744-i országgyűlésen megakadályozta, de elvetette 1791/92-ben a rendeken kívül az udvar is. A románság a rendiségért folytatott harc mellett a történelmi jog felhasználását is megkísérelte, Klein Ince idejében tapogatózva, a *Supplex Libellus Valachorum*ban már egész határozottsággal, sőt nem maradt felhasználatlan a románok számszerű többségének gondolata sem.

Az ortodoxiában a nemzetiség legfőbb kritériuma a vallás volt. A humanista dákoromán gondolat már a század második harmadától megkezdte a nemzetfogalom laicizálását, a század harmadik harmadától kezdve mind erőteljesebben érvényesülő felvilágosodás pedig két-három nemzedék alatt jórészt befejez-

te azt. A román közösségi tudatban ilyenformán a vallás primátusát a nemzetiségé foglalhatta el. A felvilágosodást a románság előbb civilizációs külsőségekben, majd a művelődés igényében tette magáévá, a triász működése már a nemzet szellemi felemelésének jegyében folyik. A felvilágosodás nem kozmopolitizmusra, hanem nacionalizmusra vezetett a románoknál, mert alkalmas eszköznek mutatkozott a már mozgásban lévő nemzetiségi alakulás folyamatának meggyorsítására és megerősítésére. Végül a dákoromán eszme és a felvilágosodás egymást kiegészítő és erősítő hatása jórészt helyrehozta a század elején keletkezett szakadást az unitus és ortodox románság közt.

Az erdélyi román nemzetiségi újjászületés egészen az unió és az unitusok műve volt. Az unitus románok már régen végigjárták a népi öntudat és a nemzetiségi öntudat fokozatait, amikor az ortodox románok még mindig a népi ösztön fokán vesztegeltek. Az ortodoxia felzárkózása az unió mellé a nemzetépítésben értelmiségi rétege jóval későbbi kifejlődésével van összefüggésben. Ugyanis vallási elnyomottságában az ortodoxia teljesen kívül maradt a rendiség adományain, támaszt legfeljebb az illír, a román fejedelemségekbeli és az orosz ortodoxiában találhatott. A nyugati műveltségbe való bekapcsolódást az ortodoxia esetében a vallás primátusának háttérbe szorulása hozta magával a század második felében, ami a felvilágosodás következménye volt. Most már kialakulhatott az ortodox értelmiségi réteg is, különösen II. József uralkodása alatt, úgyhogy a *Supplex Libellus Valachorum*hoz, mely alapjában véve tisztán unitus mű volt, már dákoromán és felvilágosult ortodox papság és világi értelmiség is csatlakozhatott.

A vázolt erdélyi román nacionalizmus nem a román népé volt. Még csak nem is az egész nemességé és az egész papságé, hanem csak a magasabb tanultsággal rendelkező vékony értelmiségi rétegé. A tömeg továbbra is a régi népi ösztön fokán vesztegelt. Közösségi érzése az ortodoxiához, a kelet-európai

ortodox internacionáléhoz kapcsolta, melynek élén az orosz cár állt. Statikus életszemlélete változatlan talapzatáról lendülnek mozgásba előbb az unió, a dákoromán gondolat és a felvilágosodás által a modern fejlődési gondolatot elsajátító unitus, majd két-három nemzedékkal később az ortodox értelmiségi elemek. A keleti ortodox valóságban megmaradó nép és a nyugati formákba öltöző értelmiség eltávolodása egymástól az erdélyi román nacionalizmus egyik legfontosabb kérdése. A felvilágosodás népművelő célkitűzése lesz hivatott a nép és az értelmiség közt fenyegető szakadékot áthidalni. Ennek a kérdésnek a taglalása azonban már túltal könyvünk kitűzött céljain.